

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE
41. ÅRGANG 1989

ISSN 0108-6804

ÅRSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE
41. ÅRGANG 1989

ISSN 0108-6804

Bestyrelsesmedlemmer:

Formand, arkitekt Bent Damsgaard-Sørensen, Mosevej 3A, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 02 12
Næstformand, statskovrider Einar Laumann Jørgensen, Skovalleen 37 2880 Bagsværd. Tlf. 42 98 46 73
Kasserer, cand. jur. Erik Frandsen, Rastestedet 23, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 06 46
Civilingeniør Niels Bødker Thomsen, Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 18 08
Tandlæge Per Lotz, Mosestedet 79, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 29 41
Orlogskaptajn Per Strøyer, Gartnerkrogen 20, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 39 20
Fru Mary Simonsen, Højlundshusene 43, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 02 28

Udpeget af kommunalbestyrelsen:

Kommandørkaptajn John Holten, Bostedet 4, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 36 81
Kommunalbestyrelsesmedlem Viggo Murmann Jensen, Vesterbo 6, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 07 14

Suppleanter:

Kemotekniker Nils Hyberst Kjeldsen, Marie Alle 8, 3500 Værløse. Tlf. 42 98 41 31
Fysioterapeut Ida Reib, Helenestien 8, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 06 98

Værløse museum

Mosegaarden, Skovgårds Allé 37, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 00 70.
Museet har åbent hver søndag fra kl. 14-17, og altid efter nærmere aftale.

Værløse lokalhistoriske arkiv

Ellens Lyst, Højloftsvej 1, 3500 Værløse. Tlf. 42 48 53 44.
Arkivet har åbent mandag fra kl. 12-16 og torsdag fra kl. 17-20 samt efter nærmere aftale.

Historisk Forening for Værløse Kommune

afholder generalforsamling omkring 1. marts.
Forårsvandretur: 2. lørdag i maj. Efterårstur: 2. lørdag i september.
Foreningens girokonto: 5 47 19 58.
Medlemsbidraget vil i 1990 være mindst 80 kr.

Indholdsfortegnelse

<i>Bent Damsgaard-Sørensen: 1 årets løb</i>	3
<i>Bent Damsgaard-Sørensen: De ældste skoler i Værløse</i>	9
<i>Per Balslev Strøyer: Degne, skoleholdere og lærere</i>	14
<i>Jørgen Ougaard: Glimt fra en barndom i Ll. Værløse skole</i>	22
<i>Stella Byrnek: Kirke Værløse Skole</i>	26
<i>Hanne Jespersen: Skolebøger på Værløse Museum</i>	29
<i>Poul Th. Nielsen: Det borende X og Værløse</i>	34
<i>Ernst Johansen: Lille Værløse 1775 - 1957 - 1987</i>	39
<i>E. Laumann Jørgensen: Harreskovvejen</i>	42
<i>B. Andersen:</i>	46
Medlemsliste	48

I årets løb

Med det nye år (1990) er det blevet lidt dyrere at være medlem af Historisk Forening, idet generalforsamlingen den 1. marts accepterede en kontingentforhøjelse fra 60 til 80 kr. årligt. Forhåbentlig resulterer dette ikke i overvejelser i retning af at opsiges medlemskabet eller eventuelt at ophøre med ekstra bidrag i forbindelse med indbetalingen.

Det har altid været god skik i foreningen, at alle skal have råd til at være med, men det spiller da også en rolle, at finansieringen af aktiviteterne i foreningen, museet og arkivet ikke ensidigt er et offentligt anliggende. Måske bør det derfor noteres, at en talmæssig stabil medlemskreds på næsten 900 fortsat dækker 10 - 20 procent af de samlede udgifter.

Foreningen

På den velbesøgte generalforsamling i Syvstjerneskolens festsal blev kasserer Erik Frandsen, bestyrelsesmedlemmerne Per Lotz, Per Strøyer og Mary Simonsen samt suppleanten Ida Reib genvalgt uden videre, og der var lysbilledforedrag af museumsinspektør ved Frilandsmuseet, Mette Skougaard om byggeskik og boligindretning på landet i 1700- og 1800-tallet. Således fik vi efter udstillingen *På herrens mark* i Brede en ny vinkel på bondens hverdag, da det begyndte at gå mod bedre tider.

Formandsberetningen koncentrerede sig dels om museumslederspørgsmålet, dels om Mosegaarden som centrum i et muligt fremtidigt lokalt økomuseum. Sidstnævnte var fremlagt som forenings positive bidrag til den aktuelle kom-

muneplandebat og først og fremmest til spørgsmålet om den fremtidige anvendelse af gården *Christianshøj* i Kirke Værlose, men endnu foreligger der ingen officielle reaktioner, endsiges beslutninger om den gamle skovridergårds skæbne.

Derimod synes ørkenvandringen med hensyn til at få bragt museet i overensstemmelse med museumsloven at være sluttet, selvom den reviderede museumslov af 7. juni 1989 har givet visse økonomiske problemer, som er uløste ved årsskiftet.

Det vil føre for vidt med en udførlig omtale af hændelsesforløbet indtil dato, men resultatet er kort fortalt, at der bliver heltidsansat en faguddannet leder eller museumsinspektør fra 1. juli 1990 efter museumslovens krav. Der er således ved årsskiftet et halvt år til at forberede den nye situation, som kommer efter 36 år med udelukkende frivillig ledelse, og det betyder selvfølgelig, at mange spørgsmål vedrørende det interne arbejde på Mosegaarden skal afklares. Derimod vil det næppe betyde stort for arkivet i Ellens Lyst, selvom administrationen af dette også fremover vil hænge sammen med museet.

Foreningens vedtægter, der blev ændret ved generalforsamlingen i 1987 med henblik på de allerede dengang forventede tilpasninger til museumsloven, skal igennem endnu en revision, så det ligger fast, at den kommende generalforsamling får et ekstra og ikke uvæsentligt punkt på dagsordenen.

Heldigvis har der været tid og kræfter til andre gøremål i foreningen end de noget langtrukne drøftelser om de fremtidige vilkår. Traditionerne er holdt smukt ved lige, startende med gække-

brevsklipningen på Mosegaarden den 3. marts. Derefter fulgte forårsvandreturen i Jonstrup Vang lørdag før pinse under ledelse af E. Laumann Jørgensen og efterårsbusturen til Trelleborg, Hegnninge kirke og Slagelse lørdag den 9. september med guide-assistance fra den lokale turistforening. Begge arrangementer forløb efter meldingerne til de mange deltageres tilfredshed. Endelig holdt julen sit indtog på Mosegaarden med julestuerne den 3. og 10. december, hvor der var omkring 600 gæster, koncentreret hygge og god handel.

For den store stab af frivillige medarbejdere, der på bedste måde klarer alle sider af foreningens, museets og arkivets

blandede virksomhed, har der været et par specielle arrangementer i 1989, således en aften i januar måned i Ll. Værløse kirkes Grundtvigssal med foredrag af Jørgen O. Bjerregaard om det gamle Dansk-Vestindien. Senere på året var der bustur bl.a. til Nordsjællands Folkemuseum med 47 deltagere.

På Mosegaarden er det lykkedes at gennemføre kurser med god tilslutning over emnerne uldbehandling og lokalhistorie i samarbejde med henholdsvis *Familie og Samfund* og L.O.F. For de forhistorisk interesserede har der i foråret været en foredragsrække om *Helleristninger i et nyt lys* med en afsluttende flerdagestur til Tanum i Bohuslän, Sverige.

Fra efterårsturen og besøget i Trelleborg. Foto: N.B. Thomsen.

Museet

Ved årsskiftet er museet som allerede nævnt på vej ind i en ny epoke, men uanset de kommende forandringer ligger det fast, at det museum, som blev skabt af Karl Nielsen og hans trofaste medhjælpere og som siden stille og roligt er ført videre, står særdeles godt rustet til at blive et »rigtigt« statsanerkendt, kulturhistorisk museum, som det nu engang hedder i officiel sprogbrug.

Alene i 1989 er der lagt nogle tusinde timer i arbejdet med museets samlinger, der er blevet forøget med ca. 400 nye genstande, alle modtaget som gaver. 610 genstande er registreret, og 936 er fotograferet, hvilket er flere end nogensinde på et enkelt år. For fuldstændighedens skyld skal det tilføjes, at der udover dette er blevet arbejdet med registreringen af den store oldsagssamling fra Vindekildgården i Søsrum, som museet arvede sidste år, samt af det omfattende skårmateriale m.m., som stammer fra Karl Nielsens udgravninger i omkring Værløse for år tilbage.

I udstillingsbygningen er der sket ændringer i de små montrer ved indgangen, hvor der vises legetøj men også ting, hvis anvendelse eller funktion vi mangler en forklaring på. Ellers er de væsentligste ændringer og nyopstillinger sket i oldsagssamlingen i stueetagen samt i afdelingen på 1. sal, hvor man kan se nogle af de gode ting, som ellers har ligget gemt i magasinerne.

Tekstiler, hovedsagelig til studiebrug, er under montering i 20 specielle udstærksrammer, erhvervet fra Nationalmuseet. Blandt de ældste dele vil være en dragt fra begyndelsen af 1800-tallet, renoveret med stof og bånd i de originale mønstre og farver.

Generelt set er det ret tydeligt, at initiativerne med hensyn til udstillingerne

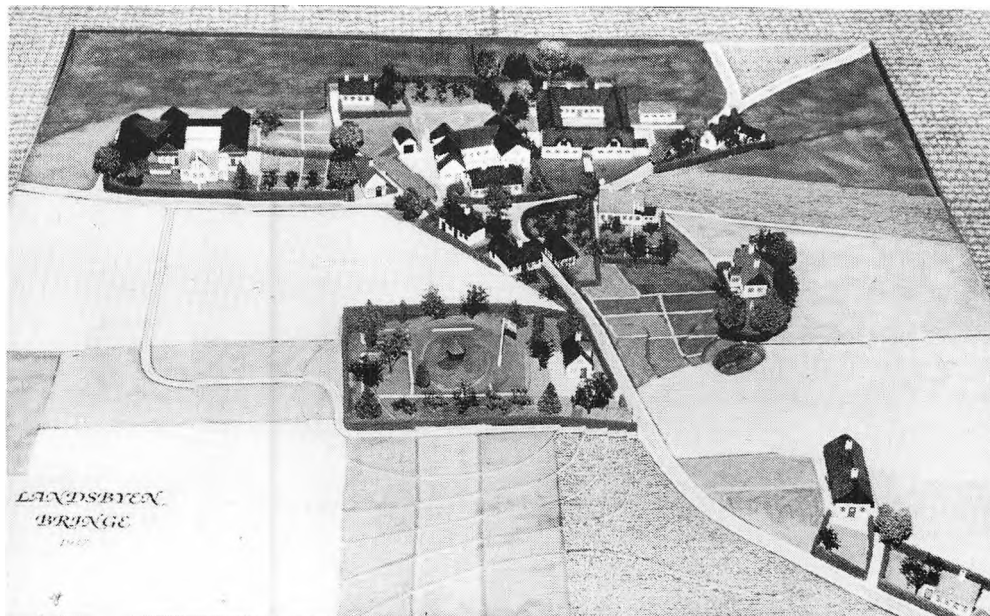
for tiden blomstrer mest på så væsensforskellige områder som oldtiden og de mere huslige sysler fra nyere tid, herunder også det specielle felt, som vedrører børns leg, mens de øvrige områder som landbrug og håndværk ligger noget i dvale.

I årets løb har der været nogle mindre særudstillinger bl.a. med den nævnte Vindekildesamling, og i julemåneden har nisser og andre julesager været fremme i stueetagen, hvilket blev indfanget af Lokal TV - Kanalen, som har været på et kort besøg. På det lille areal, som er friholdt til skiftende udstillinger, er der også blevet plads til en fin model af den forsvundne landsby Bringe, som den så ud i 1937, før tyskerne indlemmede den i flyvepladsen. Modellen er fremstillet af Kaj Hansen med assistance af Linda Kjeldsen i fortsættelse af en studiekreds i Ellens Lyst om byens historie.

Af andre museumsarrangementer har der været demonstration af håndskomageri, gamle sytekniker, knipling samt kartning, spinding og vævning. Besøgstallet på de pågældende 4 søndage var ialt på omkring 500, hvilket må siges at være tilfredsstillende, og der er ingen tvivl om, at der bør sættes på lignende temadage fremover.

Som vanligt har museet også været åbent på hverdage for en del børnehaver og skoleklasser samt foreninger og andre grupper, og dette har rettet godt op på årets samlede besøgst Statistik, der ikke helt har været på højde med jubilæumsåret 1988.

Undersøgelser og udgravninger i markeventer i nogen grad på den ekspertise og vel også inspiration, som en arkæologuddannet museumsleder kan bibringe museet, men der er dog i lighed med tidligere år sket ét og andet i Harreskovene. Om dette vil der imidlertid blive fortalt nærmere i en særlig artikel.

Landsbyen Bringe 1937 gengivet i model. Foto: Per Lotz.

Det lokalhistoriske arkiv

I forbindelse med forhandlingerne om museets fremtid har det lokalhistoriske arkiv naturligt nok været inddraget, idet der trods den fysiske adskillelse er tale om to sider af samme sag. En form for formaliseret samarbejde med stadsarkivet i Farum har været inde i billedet, men af forskellige grunde er spørgsmålet blevet stillet i bero, og det står åbent, hvad der kan skabes af aftaler fremover.

Om arkivets aktiviteter m.v. i 1989 beretter arkivudvalget v/Per Strøyer iøvrigt følgende:

Den centrale begivenhed var for arkivets vedkommende 10-års fødselsdagen, der blev markeret ved afholdelsen af et åbent hus-arrangement og en udstilling i Ellens Lyst om skolevæsenets historie. Åbent hus blev afholdt lørdag den 7. oktober. Desværre var vejret ikke med os, hvilket var medvirkende årsag til et beskedent fremmøde. Men de der kom fik

et par hyggelige timer over et glas hvidvin eller en øl, og i dagens anledning modtog arkivet flere dejlige gaver og opmærksomheder.

For yderligere at markere 10-års dagen blev det i løbet af sommeren besluttet at lade afholde en udstilling i Ellens Lyst. Vi valgte emnet skolehistorie, fordi 1989 netop var et skolehistorisk tredobbelt jubilæumsår. Det var 450 år siden, at kirkeordinansen af 1539 første gang talte om et offentligt skolevæsen, 250 år siden at Forordningen af 1739 fastslog, at der skulle være undervisningspligt for alle børn, og endelig 175 år siden, at Loven om Almueskolen - den første egentlige folkeskole - blev vedtaget.

Udstillingen med tiden *Alle tiders skoler* blev afholdt i Ellens Lyst i tidsrummet fra den 19. oktober til og med den 3. december. Den blev set af ca. 200 besøgende, der fik et indblik i skolevæsenets

historie, såvel generelt som lokalt, baseret på plancher med tekster, fotografier og illustrationer samt en stor samling af gamle skolebøger. Udstillingen omfattede også en samling af arkivets mange skolebilleder, en videofilm optaget af Pædagogisk Central med interviews med tidligere elever og lærere på vore skoler samt en diasserie om Syvstjerneskolens.

Der er gjort et meget stort arbejde fra medarbejdernes og andens side for at få udstillingen stablet på benene, og det er derfor glædeligt at hovedbiblioteket i Værløse nu har givet tilsagn om at vise udstillingen i april måned.

Ligesom tidligere har medarbejderne på forskellig vis ydet assistance ved besvarelse af såvel telefoniske som skriftlige forespørgsler. Sidst men ikke mindst har der i åbningstiden været ca. 150 besøgende, der hver for sig har ønsket assistance på vidt forskellige områder - og fået den, i det omfang vore arkivfunds og samlinger har kunnet bidrage med oplysninger.

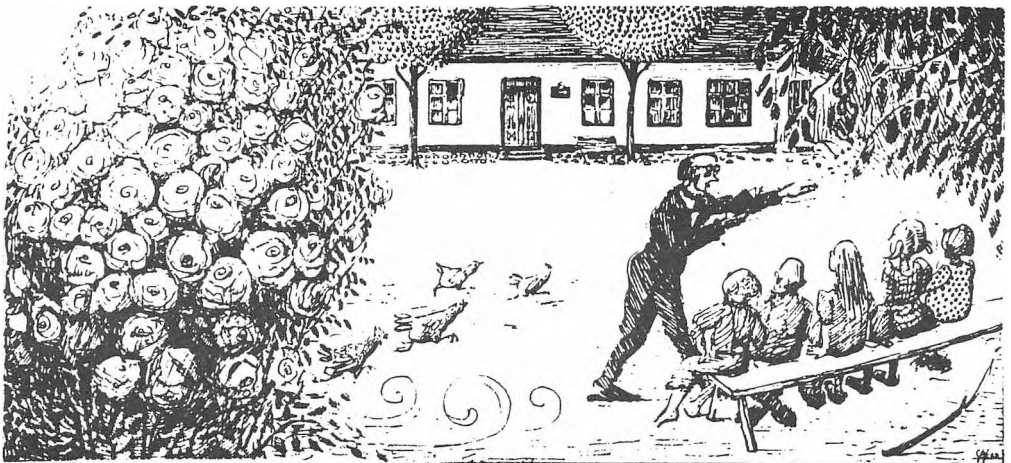
Fleere medarbejdere har i årets løb deltaget i kurser i bl.a. registrering, og en

medarbejder har repræsenteret arkivet ved Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkivers årsmøde.

Der er som tidligere år ydet et stort arbejde fra medarbejderside med hensyn til registrering af såvel arkivalier, fotografier som avisudklip m.v. Arkivet har som vanligt i årets løb modtaget en del arkivalier, billeder, fotografier m.m., som nu indgår i samlingerne og på den måde bidrager til at øge kendskabet til vort områdes lokalhistorie.

Som noget helt nyt blev der i sommer arrangeret en udflugt for arkivmedarbejderne. Turen gik til København, nærmere betegnet til Det Kgl. Bibliotek, hvor vi beså bibliotekets imponerende billedsamling, og om eftermiddagen besøgte vi Legetøjsmuseet i Valkendorfsvej. Hele arrangementet var begunstiget med dejligt vejr.

Endelig skal nævnes, at arkivet i efteråret har anskaffet en længe savnet fotokopieringsmaskine, som allerede har været flittigt brugt, ikke mindst i forbindelse med forberedelserne til skoleudstillingen.

Lille Værløse gamle skole i fri gengivelse. Tegning: Carl Bjerring.

Efterskrift

Det er ikke altid det mest fortjenstfulde arbejde, der set på afstand falder stærkest i øjnene, og derfor nævnes det sjældent i en årsberetning. Mosegaarden og Ellens Lyst er et langt stykke ad vejen arbejdspladser for de anonyme amatører med en særlig interesse for lokalhistorien, og sådan skulle det meget gerne vedblive med at være, fordi meget af denne helhjertede indsats aldrig vil kunne erstattes af enkelte fagfolk. Bedst er en vekselvirkning.

På det faglige område har det fungeret meget fint med Evelyn Jensen på konto-

ret og Marie Pedersen til at klare den helt nødvendige rengøring på Mosegaarden. Desværre er Marie stoppet ved årsskiftet, og hendes arbejde er overtaget af Mona Nielsen, som vi sætter vores lid til og byder velkommen.

Der er god grund til at takke Marie og alle andre, der i al ubemærkethed sørger for, at tingene fungerer i det daglige, men iøvrigt takkes for venlighed og imødekommenhed hos alle, vi har været i kontakt med i årets løb.

Bent Damsgaard-Sørensen

De ældste skoler i Værløse

af Bent Damsgaard-Sørensen

Efter reformationens gennemførelse i Danmark i 1536 skulle der bogstaveligt talt skabes en ny samfundsorden baseret på den lutherske tro, og det blev naturligt nok kirkens opgave på statens vegne, fordi budskabet skulle ud til hver eneste krog af landet. Kirken var og blev sognets absolutte midtpunkt, hvortil man søgte livet igennem.

Det formelle grundlag for reformarbejdet eller omskolingen forelå allerede i 1537 i form af den såkaldte kirkeordinans, eller *Den rette ordinans*, som den kom til at hedde i 1539 efter oversættelsen fra latin til dansk. For sognets gejstlige, præsten og degnen, har det nok

voldt adskillige kvaler at klare denne omvæltning i deres hverdag, thi for dem har der også i mange tilfælde været tale om en omskoling, der blev strengt overvåget af den ny tids biskopper. I Roskilde stift således af den reformivrige Peder Palladius, hvis visitatsbog er bevaret, så vi kan få et ganske godt indtryk af hans formaninger til menigheden.

Degneskolen i Kirke Værløse

I det daværende Værløsemagle sogn var det i overgangstiden hr. Elias, uden tvivl en præst af »den gamle skole«, der sammen med sin degn fik ansvaret for det kirkelige arbejde, og herunder også for undervisningen af sognets unge i den ny og rette tro. Vi har ingen viden om, hvordan det spændte af, men det er sikkert gået meget trægt med indlæringen.

Sjællands Stifts Landebog fra 1567 fortæller os om kirkens, præstens og degnens jordbesiddelser i sognet, og ikke overraskende nævnes præstegården og degneboligen (degnestavnen), altså de gejstlige tjenesteboliger, som begge har ligget i nærheden af kirken fra gammel tid. Derimod får vi ikke noget at vide om en egentlig skole, hvilket også ville have været ualmindeligt kun 30 år efter reformationen. Degnelæsningen klarede man andre steder i sognet.

Vi skal helt frem til slutningen af 1700-tallet, før vi kan få en klar fornemmelse

Kirkeordinansen 1537-39. Titelblad til den danske udgave.

af, hvor præstegården og degneboligen har ligget i Kirke Værløse. Mens præstegården lå syd-vest for kirken, var degneboligen direkte nabo til kirkegården mod nord. Boligen har ligget med facaden ud mod adgangsvejen til kirken, og det må have været den, der er nævnt som nybygget i en ansøgning om degnekaldet fra 1759. På et af kortene, udarbejdet i forbindelse med udskiftningen af landsbyen o. 1780, er der desuden vist et par mindre huse på degnelodden, hvor der uden tvivl har været rum til nogle få husdyr og nødvendigt forråd.

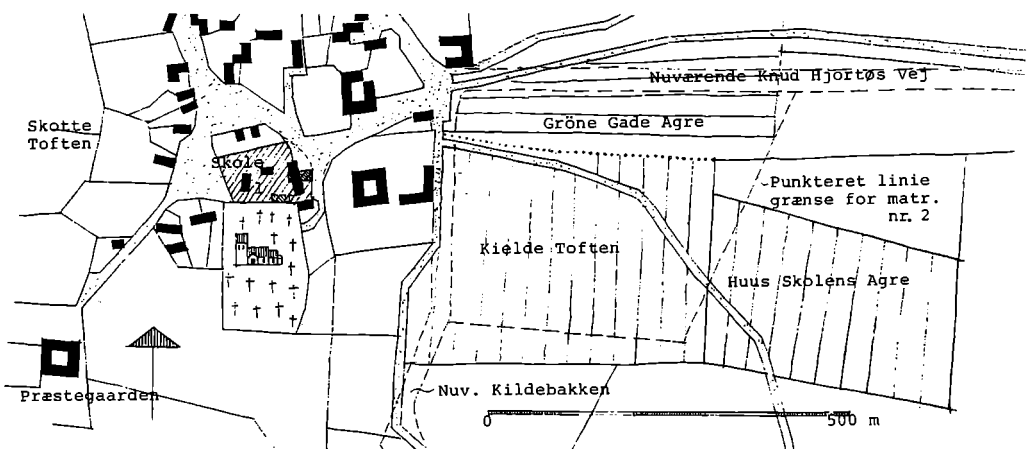
I Sjællands Stifts degnehistorie fra 1899 nævnes det, at degneboligen efter resolution af 13. marts 1798 anvendes som skolebygning. For første gang hører vi om en skole i fysisk forstand, og det må formodes, at der er blevet indrettet en ny degnebolig i tilslutning hertil.

Kirke Værløse-deggen havde oprindeligt jord på Lille Værløse marker, men det kan ikke fastlægges nærmere, hvor dette har været. Da der for første gang udarbejdes en egentlig registrering og opmåling af landets jorder til Chr. 5.'s matrikel af 1688 må det konstateres, at forholdene

er ændret, og at degnen Torben Laursen Kiuse nu råder over en del af kirkejorden i Kirke Værløse. Den samme jord angives i jordebogen fra *Kiøbenhavnische Regiments Districts Ryttergods* fra 1. oktober 1718. Som bruger nævnes degnen Peder Pedersen.

På det omtalte udskiftningskort findes et stykke øst for byen efter *Kielde Toften* nogle agre benævnt *Huus Skolens Agre* på ialt ca. 3½ tdr. land. Måske er de en del af den gamle kirkejord. Ved udskiftningen sker der en total omlægning af Kirke Værløse jorde, som også får konsekvenser for skolen. I 1798 udparcelleres præstegården efter anmodning fra sognepræsten i Farum, Henrich Kampmann, som også var præst for menigheden i Kirke Værløse sogn, men det blev bestemt, at 6 tdr. land forlods skulle henlægges til brug for skolelæreren så nær ved degneboligen som muligt. Arealet får ved den senere matrikulering nr. 2, mens selve degnelodden med skole har matr. nr. 1.

Den gamle degneskole, som blev indrettet i 1798, fik lov at stå til midten af 1800-tallet, hvor ministeriet for kirke- og

Sydlig del af Kirke Værløse by før udskiftningen i 1780. Skitse efter samtidige kort. (BDS).

undervisningsvæsenet klager over, at skolestuen er for lille til det daværende sogneforstanderskab i Kirke Værløse sogn, og derfor kræver den udvidet.

Sogneforstanderskabet kryber længe udenom og svarer først, da en storm i 1854 på det nærmeste har revet lærerens bolig ned. Det beklages, at man ikke kan skaffe penge til alle de nødvendige udbedringer og udvidelser, men man finder det mest hensigtsmæssigt at reparere »våningshuset«. Dernæst vil man indrette skolestuen interimistisk, »så den tilbørligen kan rumme Skoledistriktets frekventerende Ungdom«.

I 1855 klares problemerne på uventet måde, idet fattighuset i Kirke Værløse nedbrænder, og amtet giver tilladelse til, at assurancesummen kan anvendes til opførelsen af en helt ny skolebygning. Til gengæld indrettes den eksisterende skole til fattighus!

Netop i 1855 ændredes sognepræstens indflydelse i sogneforstanderskabet, idet hans stemmeret nu kun skulle gælde fattig- og skolesager som den pågældende. 12 år senere blev sogneforstanderskabet afløst af et sogneråd, og der oprettedes i henhold til landkommunalloven en skolekommission med præsten som formand, der skulle stå for tilsynet med undervisning og lærere.

Hvis man søger den gamle skole i dag, er adressen Smedegade 5. Her står bygningen, som blev indviet i 1856, samt et mindre udhus direkte op mod kirkegården. I bygningen var lærerbolig og skolestue samlet under samme tag indtil 1965, hvor det hele blev nedlagt, og hvor børnene fra skolens 2 klasser blev flyttet til Lille Værløse skole.

I dag er der forsamlingshus på stedet.

Rytterskolen i Lille Værløse

Til de omkring 200 skoler, der blev oprettet i tiden fra 1700 til 1740, kom yderligere de skoler, hvor Frederik 4. var bygherren i årene 1722 - 27. Den oprindelige betegnelse var *Frederik IV's kongelige Skoler*, men de kendes bedst som *Rytterskolerne*.

Planen var, at der skulle ligge 20 af disse skoler i hvert rytterdistrikt, ialt 240 skoler fordelt over hele landet. I det københavnske rytterdistrikt opførtes dog kun 19, fordi der allerede var bygget 2 skoler i Virum og Bagsværd af kongens søster, Sophie Hedevig.

I skolerne skulle børnene undervises gratis i kristendom og læsning, og der var således tale om en udvidelse af det »pensum«, som degnen kunne bibringe gennem sin udenadslære.

Skolens arkitekt var muligvis landbygningsinspektør Johan Cornelius Krieger, kendt fra de såkaldte *Ildebrandshuse* i København, og bygmesteren i de sjællandske og fynske rytterdistrikter blev murermester Laurits Eriksen fra Nivaa.

I 1727 stod alle skolerne i dette omfattende projekt færdige, og årstallet 1728, som angives for skolen i Lille Værløse i årsskrift 1964, må derfor være forkert. 1723 ville nok passe bedre.

Skolen blev nedlagt o.1850 og muligvis anvendt som fattighus en tid ligesom skolen i Kirke Værløse. Det eneste bevarede er den sandstenstavle, som sad over indgangsdøren. Den er nu placeret godt beskyttet i vindfangspartiet til den nuværende Lille Værløse skole. Teksten på tavlen er indledningsvis på latin:

Hanc Scholam hujusque ad instar DUCENTAS QUADRAGINTA in circulis perpetuo alendas duodecim Cohortes EQUESTRES a me institutis - MDCCXXI.

(Denne skole og 240 andre lignende har jeg grundlagt i distrikter, der af mig er oprettet for til stadighed at underholde 12 rytterregimenter - 1721).

Desuden står der på dansk:

Halvtredsindstyve Aar, Gud! har DU mig opholdet.

At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet.

Thi yder jeg min Tack og breder ud DIT Navn, Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn.

GUD! Lad i dette Værck Din Naades Fylde kiende!

Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende!

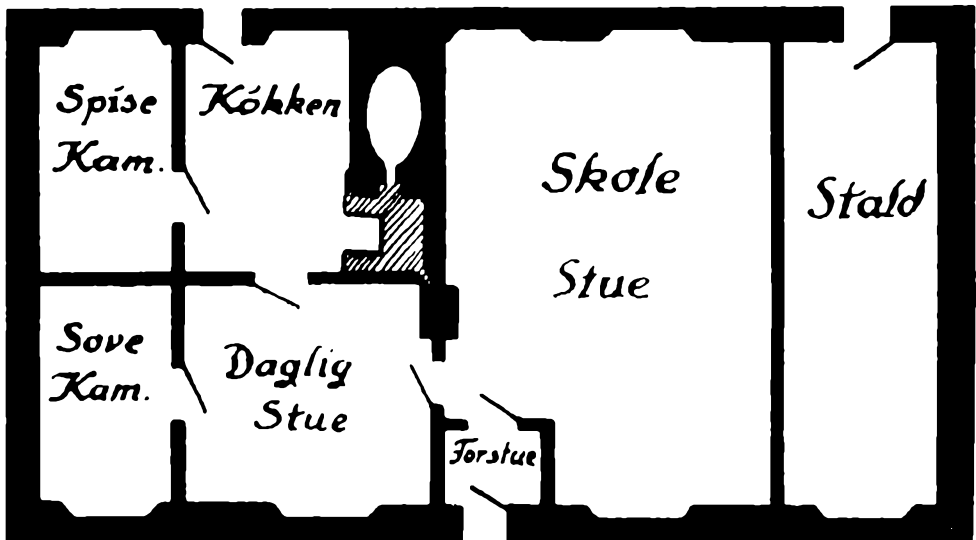
Lad altid paa min Stool een findes af min Ætt! Som mener DIG MIN GUD og DISSE

SKOLER rætt.

Selvom skolen i Lille Værløse forlængst er borte, ved vi, hvordan den har set ud, fordi der var tale om typeskolebyggeri efter retningslinier udarbejdet af slotspræsten på Frederiksborg, Peder Herleb.

I alen var grundplanen udvendigt $11\frac{1}{2} \times 21$, sv.t. $7,22 \times 13,19$ meter, hvorfor det i 1964 udgravede fundament på $6,60 \times 14,00$ meter ikke kan stamme fra rytterskolen. Placeringen af skillerumsfundamenterne synes da heller ikke at stemme overens med den kendte typetegning, der viser lærerbolig med dagligstue, to kamre og et køkken i den ene ende samt en skolestue på 40 m^2 med forstue foruden en stald i den anden ende.

Til ydermure m.v. leverede Laurits Eriksen mursten fra sit eget teglværk i Nivaa, og det var kravet, at facaderne under det afvalmede røde tegtag skulle afsluttes med en $\frac{1}{2}$ alen høj blåmalet gesims.

Grundplanen i Frederik den 4.s rytterskoler.

Til tømmeret anvendtes norsk fyrretræ og til det udvendige snedkerarbejde, vinduer og døre brugtes gråmalet egetræ. Vinduerne havde små blyindfattede ruder, og de var forsynet med skodder, der kunne lukkes for om natten.

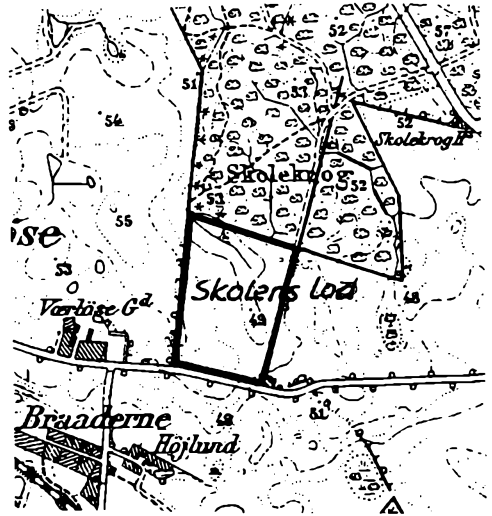
Gulvbelægningen var overalt murstensklinker, undtagen i stalden, hvor der lå almindelige marksten, som fortsattes i 2 alens bredde hele vejen rundt om huset.

Mulighederne for at undersøge skolens nøjagtige placering er forpasset, men på en forløber fra 1814 til det senere matrikelkort ses skolelodden, matr. nr. 1 midt i byen, med signaturer for 2 huse, hvoraf det sydligste må være det, som har efterladt det kraftige stenfundament, og som i årsskrift 1964 omtales som lærer Carl Severin Niensens stald. I givet fald må det nordligste hus langs *Gadekærvej* være rytterskolen, hvilket iøvrigt også er i overensstemmelse med overleveringen.

I forbindelse med udskiftningen af Lille Værløse fik skoleholderen tildelt godt 12 tdr. land til græsning for sine køer og får i Nørreskovmarken og med adgang fra landevejen mellem byen og Kollekolle.

I første omgang erklærer skoleholderen sig tilsyneladende »fornøjet« i forventning om, at lodden bliver indhegnet af bønderne, men et halvt år efter i 1782 indsender han en klage til amtmand, geheimeråd Scheel Plessen over »det stykke jord, Hjortemose kaldet, som blev mig af bønderne foreslået som en græsningsplads til mine kreaturer«.

Udgangen på det hele blev vel næppe som skoleholderen kunne forvente, men det lykkes ham dog at få udvirket fri adgang til græsning i overdrevet (nuværende Hareskovby) indtil 1790, hvor ordningen bortfalder. Det sker efter, at de

Kortudsnit o. 1915 (ikke i mål).

ansvarlige lodsejere er blevet pålagt en effektiv hegning mod skolelodden.

Tolv år senere får man andet at tænke på i Lille Værløse skoledistrikt, da det meste af byen brænder ned til grunden rundt om rytterskolen, der kun klarer sig igennem dette inferno takket være en bedre konstruktion end de let antændelige stråttekte bindingsværkshuse. Det kan derfor godt undre, at såvel skolebygningen som det tilhørende udhus ved en brandtaxation i 1822 er beskrevet med stråtag, selvom det skete, at »børnene ved deres leg og spil kaster sten på tagene for at have fornøjelse af samme stens nedrulning, hvilket forårsager tagstenenes istykkerslagning«.

Afløseren for rytterskolen forblev midt i byen, indtil den nuværende Lille Værløse skole kunne tages i brug i 1950. Endnu i omkring 15 år blev de forældede skolebygninger brugt til andet formål, men i dag er der kun det røde murstenshus tilbage, der blev bygget i 1890, og hvor de yngste klasser havde deres egen *frøkenskole*.

Degne, skoleholdere og lærere

af Per Balslev Strøyer

Tilbageblik

Igennem litteraturen har især Ludvig Holberg bidraget til at skabe en af dansk teaters mest lattervækkende figurer, den stortalende pralhals *Per Degn* i komedien *Erasmus Montanus*. Heri gjorde Holberg denne stand ikke så lidt uret. Senere forfattere som Edvard Storm, P. A. Heiberg og Christian Hertz har ligeledes gjort deres til at fremkalde et karikeret billede af degnen.

En stand så talrig som netop denne rummede naturligvis typer af enhver slags, men Holbergs figur var ikke fællesnævner.

Lad os derfor forsøge at skitsere et mere nuanceret billede af denne kirkens

Per Degn - Wilhelm Marstrands opfattelse af degnefiguren i Ludvig Holbergs komedie »Erasmus Montanus«.

mand, som netop i det 17. og 18. århundrede kom til at spille en central rolle isamfundet - ikke mindst på landet.

Ordet degn kommer af det latinsk-græske ord *diaconus*, som betyder tjener. I den tidligste tid af den kristne kirkes oprindelseshistorie var han præsteskabets tjener uden markerede grænser for sit virke. Han hjalp til, hvor det krævedes. Efterhånden som kirkens magt tog til, styrkedes både præstens og degnens stilling. Det blev mere almindeligt, at vejen til præstekaldet gik over diakonembedet.

I middelalderen var der knyttet degnen til alle kirker, og især på landet kom de til at indtage en central position i de små samfund. Fra gamle krøniker og breve skimtes hans person. Han dukker op som vidne eller medunderskriver på skøder og kontrakter, som oftest dog kun under betegnelser som f.eks. Anders Degn eller Jens Degn. Hans eksistens kan spores tilbage til 1200-tallets Danmark, og det må vel være rimeligt at antage, at hans oprindelse i den kristne kirkes organisation i Danmark skriver sig fra i hvert fald omkring år 1000.

Efter reformationen var det degnens vigtigste opgaver at ringe med kirkeklokkerne, bede ind- og udgangsbøn og lede sangen. Han assisterede også præsten under gudstjenesten og var pålagt at holde kirken ren og rydelig. Der var også knyttet administrative opgaver til embedet. Han skulle således befordre præstens embedsskrivelser.

Kirkeordinansen fra 1537 fastslog, at

degnerne foruden sine vante embedspligter skulle varetage undervisningen af sognets ungdom i børnelærdommen efter katekismen, den såkaldte *degnelæsning*. Undervisningen fandt sted hver søndag i kirkebyen og i de øvrige af sognets landsbyer på andre tidspunkter.

Fra 1598 skulle degnekaldet, i sogne der lå tæt ved købstæderne, besættes af såkaldte *løbedegne*, hvorimod øvrige embeder var besat med *sædedegne*, d.v.s. fastboende degne.

Bestillingen som løbedegn blev varetaget af latinskolenes lærere eller af de ældste disciple. Det var en ordning, som blev en ulykke for det sogn, hvor den stedlige degn - måske igennem et par menneskealdre havde været det samlende midtpunkt, respekteret og måske lettere at snakke med end præsten. Der foreligger utallige klager over denne institution, om misligholdelse af embeder og om uduelighed. Årsagen til at anvende disciple til hvervet var, at man på den måde kunne støtte dem økonomisk.

Efter en hård tur i vintervejr, er det ikke underligt, at en sådan stor skoledreng, når han endelig kom frem til kirken, hurtigt faldt i søvn, og at præstens prædiken derved fulgtes af en højlydt snorken fra degnestolen! ³⁾ bd. 1, s. 211.

Der findes beretninger om løbedegne, der var så umulige, at de end ikke kunne synge de faste led af liturgien. Der er også overleveret beretninger om visse løbedegnes dårlige moral, som var en belastning for befolkningen i almindelighed og for ungdommen i særdeleshed.

Ved en forordning af 1660 blev løbedegneinstitutionen ophævet, men der skulle gå mange år, før den sidste af slagsen forsvandt ud af historien. Endnu i 1759 lå der et løbedegnekald til latinskolen i Århus!

Fra gammel tid havde det været menighedens privilegium at vælge deres

degn. Men med enevældens indførelse blev denne praksis utænkelig. I Danske Lov indførtes en bestemmelse om, at degne »skulde tage deres kaldsbreve på embedet af den, som rettighed haver at kalde og saa overhøres af superintendenten, om de dertil er dygtige«. ⁴⁾ s. 45.

Kaldsretten blev således kirkeejernes, d.v.s. herremændene eller kongen, i sidstnævnte tilfælde forvaltet af biskopperne. Kandidaten til et degneembede skulle være student, have virket nogle år som skoleholder eller hører, og endelig skulle han overhøres af biskoppen og aflægge ed for denne, før kaldet blev hans.

Degnens væsentligste indtægt var det kontante offer, som hver person i menigheden efter evne erlagde ved de to store højtider, jul og påske. I tilgift kom så småindtægter i form af skillinger fra de, som var med i et bryllups- eller dåbsfølge. Degnetraven, d.v.s. det korn som hver gård i sognet ydede, svarede til en trediedel af præstens tiende. Endelig hørte der til de fleste embeder et stykke jord, som degnen kunne dyrke og nyde indtægt af samt for nogle embeders vedkommende fri bolig.

Degnen i Galten og Vissinge sogne, Oluf Knudsen Horsens fik ialt 12 - 16 tønder byg, og af hver helgård fik han til jul to skæpper byg, et fårelår eller en gås foruden nogle store brød. Til påske en snes æg og noget brød. Halvgårdene slap med at levere det halve. Lidt ekstraindtægter kunne også falde af. Omtalte Oluf Horsens blev således imod betaling betroet at syne ligene af spædbørnene for at konstatere, om de var ligget ihjel! ³⁾ bd. 1, s. 212.

Til trods for de skattelettelser, der fulgte med ved at tilhøre den gejstlige stand, var degnenes økonomiske forhold som oftest ringe eller i det mindste usikre. Afkastet afhang af antal gårde i

sognet, af jordens frugtbarhed og også af gårdmændenes vilje til at yde deres del. De degne, der ikke havde fri bolig, men sad i et fæsteforhold, var dårligt stillet. Havde de mange børn, var regulært tiggeri måske den eneste udvej for familiens underhold. Det var derfor ikke underligt, at det i mange sogne var så at sige umuligt at finde en ansøger med akademisk baggrund til et ledigt kald. Man måtte så ty til ansættelse af en ulærd person, måske en afdanket underofficer eller i nødstilfælde en bondekarl, som i det mindste kunne læse og skrive lidt.

Forholdene var dog noget forskellige fra landsdel til landsdel. Værst stod det til i de fattigste vestjyske sogne. På øerne, og især på Sjælland, synes degneembederne at have været mere givtige.

På trods af de rådende forhold var der i perioder stor rift om degneembederne. Og det var derfor om at være på spring, når der var forlydender om et ledigt embede. Nogle degne gjorde dog i deres iver regning uden vært. Således søgte sognedegnen i Brønshøj i 1759 sin biskop om embedet i Kirke Værløse.

»Høyædle, Høyærværdige og Høy lærde Hr. Biscop

Min naadige Herre.

Da Degnen udi i Kirke Værløse ligger for Døden, og der intet Haab er om hans Forbedring, saa er min allerydmygste Begjæring, at om hand ved Døden skulde afgaae, Deres Høyærværdighed da vilde forunde mig Degnekaldet, thi baade er der kun een Kirke at opuarde og en nyeopbyggt Degnebolig samt flere Herligheder, der hører Degnekaldet til...

Lorens Pedersen Holst.

Brøndshøj, d. 13. Nov. 1759a.

Man kan næsten se for sig, hvorledes den gode Holst har siddet ved sin ansøgning og forlods glædet sig over de herlige forhold, der syntes at råde i Værløse med ny bolig og kun en kirke, men ak, Lorens

Holst kom ikke i betragtning, da hans kollega i Værløse åbenbart må være kommet sig - han døde først i 1764!⁶⁾ s. 94.

Degnen, som jo hørte til gejstligheden, var socialt set hævet over bondestanden, men stod under præsten. Begge indtog de en eksklusiv position i sognet. Præstens position var uomtvistelig, hvori- mod degnen stod som en lus imellem to negle. På den ene side ofte en studeret mand med de vaner, det kunne føre med sig; på den anden side qua sit arbejde knyttet til almuen og dermed til en hvis grad præget af denne stands levevis. Ligesom præsten figurerer degnen ofte i kirkebøgerne som forlover ved bryllupper eller som fadder ved barnedåb. For bøndernes vedkommende var det lidt af et privilegium at få degnekonen som gudmoder. Men den sociale forskel på præst og degn gav i tide og utide anledning til skæmmydsler imellem dem, hyppigt dikteret af den enes standshovmod og den andens misundelse.

I visse tilfælde kunne det udarte sig til veritabelt slagsmål, som tilfældet var i Beldringe kirke i 1783. Årsagen var, at præsten havde svigtet sit løfte til degnens søster, hvilket førte til hendes død. Siden var der krig på kniven mellem de tidligere svogre med talrige processer, der oftest faldt ud til degnens fordel, og rasende herover var det, at han forgreb sig på degnen i selve kirkerummet. Der faldt hug og slag - degnen fik flest. Det må have været et opbyggeligt syn for den forsamlede mængde, præsten i ornat og degnen i kjole, midt i koret, brølende, frådende og flående i hinanden som vilde, og slutteligt den sidstnævnte med bagdelen i vejret modtagende en ordentlig omgang af den rasende præst. Med rette måtte præsten betale et antal bøder for sin optræden. Undertiden greb myndighederne radikalt ind og skilte de stridende parter ved at fjerne den ene fra

sognet. 1787 blev hr. pastor Billeskov således flyttet fra sit sogn Ølstykke til Stenløse grundet utilbørlig optræden over for sin degn. ¹⁾ s. 177f.

I 1739 fik Danmark sin første egentlige skolelov, baseret på de bedste intentioner. Den blev udstedt af Christian VI, der betragtede det som en velgerning i sin fars eksempel at lade oprette skoler overalt i landet, for at »troens grund og salighedens vej« kunne læres af alle børn på landet, også de fattigste. Som følge heraf blev det fagene læsning og religion, der kom til at dominere. Kun de børn, hvis forældre kunne betale for det, fik skrivning og regning med i købet, forudsat at læreren magtede opgaven. Først med den næste store skolelov af 1814 bedredes forholdene.

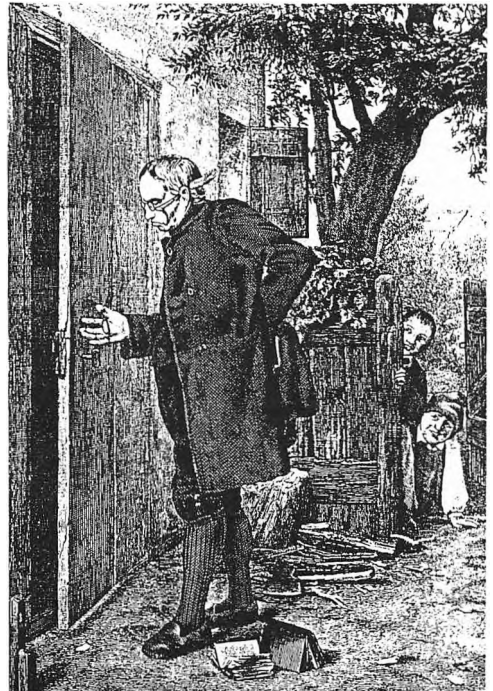
For degnen derimod fik skoleloven af 1739 større betydning. Den tidligere omtalte *degnelæsning* ophørte, og i loven omtaltes nu 3 slags lærere - degne, skoleholdere og omgangslærere.

Førstnævnte var jo kirkelige embedsmænd, ikke sjældent med akademisk uddannelse. De blev nu sat til at være lærere i en børneskole, som de ofte måtte skaffe hus til i deres egen degnebolig, dette til trods for, at der i begyndelsen af 1700-årene var kommet gang i skolebyggeriet på landet. Mange degne søgte ved at betale en substitut at undgå lærergerningen, enten fordi de ikke ville, eller måske fordi de følte, at de ikke kunne. Nogle fandt, at de med deres akademiske baggrund og dermed højere sociale status var hævet over denne pligtudøvelse, andre turde simpelthen ikke give sig i lag med opgaven.

Skoleholderne var lærere, der i landsognene forestod undervisningen af bønderbørnene. Ifølge skoleloven af 1739 skulle de aflaste degnene i undervisningen af børnene. Deres baggrund og uddannelse var af højst forskellig

lødighed, som oftest ulærde, men dog i stand til at læse og skrive til husbehov. Da godsejerskolerne blev oprettet i begyndelsen af 1700, var holdningen den, at »en skikkelig, ædruelig karl, som forstår sin kristendom, Luthers liden katekismus og dens forklaring og kan læse og skrive og regne« var en antagelig lærer. ³⁾ bd. III, s. 114.

Efterhånden som tiden gik, og ikke mindst efter rytterskolernes oprettelse, gjorde man den erfaring, at den ulærde skoleholder på mange måder var at foretrække frem for studenten eller teologen. Man fandt, at latin og akademisk baggrund ikke var nødvendige kvalifikationer for at undervise bondestandens børn. Der lå også en mere praktisk overvejelse bag, nemlig den, at akademikerne var »de mindst dertil bekvemme. Af dem, som skikkelige er, skulle få antage den tunge lejlighed at sidde i bondehus, selv hugge deres

»Den tilsmurte Skoleholder«, litografi 1872, Illustreret Tidende.

brænde, selv holde hus». ³¹ bd. III, s. 115.

Kravet var simpelt hen, at læreren forstod sin katekismus, var tålmodig og vant til at omgås bønderbørn, leve beskedent og iøvrigt lade sig lede af præsten.

Helt uden problemer gik det nu ikke. Snart fulgte klager over, at børnene ikke lærte nok - især på rytterskolerne! Skoleholderne fik skylden, og tanken om genindførelse af studentlæreren genopstod, men den blev dog aldrig fulgt op af handling. Til gengæld strammede man kravene til skoleholderens kvalifikationer: Med forordningen af 1739 blev det bl.a. bestemt, at han inden ansættelsen skulle aflægge prøve for provsten og sognepræsten.

H. F. Feilberg skriver i sit værk *Dansk Bondeliv* således om den gamle degn i det sydvestjyske omkring første halvdel af forrige århundrede: »om sommeren var han »murmester«, om vinteren »skwolvæjster«, og lige god var han til begge dele... Datidens lærere havde et arbejde, som nutidens vel knap forstår, nemlig at skære penne, hvorfor en velsleben pennekniv hørte med til deres attributter...«. ⁷¹ s. 261.

Omgangslærere anvendtes i de dele af sognet, hvor der ikke var oprettet skole. Det var som oftest unge mænd, der om vinteren forestod undervisningen af børnene på omgang i hjemmene, hvor han også fik kost og logi samt en beskedent løn af ca. 4 - 5 rdl. for en vinters arbejde. Ligesom skoleholderne var også omgangslærerne tit ulærde. Fra deres stand rekruteredes efterhånden mange duelige skoleholdere.

Forholdet mellem degn og skoleholder var ikke altid det bedste. Et eksempel herpå udspillede under en begravelse i Saltum-Hune i 1780. Ved den lejlighed gik degn og skoleholder sammen, syngende i spidsen for ligtøget på vejen til kirken. Den da allerede nervedbrudte

degn Christen Wernsdorff gerådede på vejen ud i et skænderi med skoleholderen og truede ham med voldsomme ord, da han følte sig overdøvet i sangen af ham. Flere pinlige scener opstod undervejs, og under selve den højtidelige handling trængte degnen sig yderligere ind på sin formodede banemand og overfusede ham så groft, at alene skoleholderens rolige adfærd hindrede en ren skandale. ⁴¹ s. 184 f.

Henimod slutningen af 1700-tallet var degnens dage talte. Han var fortrængt af skoleholderen, der efterhånden havde overtaget de fleste af hans embeder, såvel kirkelige som verdslige. Det var skoleholderen, der under præstens ledelse kom til at stå som eksponent for den ny tid, der manifesterede sig i vedtagelsen af skoleloven af 1814, den såkaldte almueskolelov, der blev grundlaget for skabelsen af vor tids folkeskole. Degneembederne blev formelt afskaffet, og skoleholderen overtog hvervet som kirkesanger. Betegnelsen degn viste sig dog sejlivet og anvendtes endnu flere steder i midten af forrige århundrede.

Omkring 1790 grundlagdes de første lærerseminarier. En ny lærertype så dagens lys. I bondesamfundet betragtedes hans uddannelse og baggrund som imponerende, i borgerlige og akademiske kredse betragtedes han som en »halvstuderet røver«.

Seminarierne havde forskellig grundholdning, som gav sig udtryk i bl.a. hvilke fag, der blev lagt vægt på. Fælles for dem alle var dog den kristelige grundholdning, efterhånden især repræsenteret ved de indremissionske og grundtvigske livsholdninger.

Under alle omstændigheder kom den seminarieuddannede lærers virke til at betyde et vendepunkt i den pædagogiske udvikling af børneskolen i landsbysamfundene. Med sin trods alt betydelig

bedre baggrund kom han efterhånden til at få større indflydelse. Han fortrængte lidt efter lidt den gamle skoleholdertype, og det erkendtes, at uden den seminarie-

uddannede lærer ville folkets skole aldrig blive en ordentlig skole. Folkeskolelæreren havde holdt sit indtog - og det for at blive!

Senere rektor H.H. Blache, som gik i Aarhus Katedralskole i årene 1800-1806, skriver i sine erindringer følgende om en af sine lærere, fjerdelektiehøveren Hans Nicolaj Arendal: «Om denne Mand vilde jeg jo gerne sige noget godt. Men naar jeg har sagt, at han vel i Grunden vilde sine Drengte vel og til den Ende paa sin Vis lede eller drive dem frem paa Vejen til Videnskabernes Tempel, saa tør jeg ikke uden at krænke Sandheden gaa videre.» (Akvarel i Den gamle By i Århus).

Værløse sogns degnerække

Den første beretning vi kender om et degneembede i Værløse sogn er fra 1567. I Sjællands Stifts Landebog for det år nævnes under Værløsemagle kirke bl.a., at degnen har 2 stykker jord på Lille Værløse mark. Det fremgår, at han har 2 stykker jord, fordi han »*holder Kircken frij medtt Viin og Brødtte*«. Til gengæld hører der ikke jord til degneboligen, som ligger ved kirken. Hans rente er 85 traver korn årligt. »Hvem han var, hvad han hed, og hvorfra han kom vides ikke.

Derimod er det muligt at præsentere den fuldstændige degnerække fra ca. 1630 til institutionens ophævelse i 1814.⁸⁾ s. 25.⁹⁾

1. *Maurits Hansen*, født 1608, student fra Slagelse 1630. Han var degn i sognet i ca. 20 år, begravet 5/4-1652.

2. *Hans Clausen Rhumand*, søn af sognepræsten i Ll. Lyngby, Claus Hansen Rhumand, kaldet 1652, begravet 22/1-1665.

3. *Torben Laursen Kiuse*, kaldet 1665, begravet 14/4-1690 - gift med Maren Mortensdatter, begravet 30/1-1691.

Skifteforretningen efter ham slutter lakonisk med følgende indførelse: »*Bleff ellers gandske intet til ofvers til Moderen og de fattige faderløse Børne*«. ¹⁾

4. *Jacob Hansen Holm* var fra 1677 degn i Slagslunde, men blev forflyttet hertil i 1690., død 28/4-1709 - gift 30/10-1677 i Slagslunde med Margrethe Mogensdatter, enke efter forgængerens der.

5. *Peder Pedersen*, født 1678, student fra Trodhjem 1700, kaldet 1709, begravet 13/5-1723 - gift med Kirsten Rasmusdatter Worm.

Ifølge skifteforretningen efter ham blev indtægten i boet opgjort til 359 sdl. 3 mk. 5 skl. Fra listen med indboet kan

nævnes 2 sølvbægre, 6 sølvkander, 5 tinfade og 17 tintallerkener samt en del messingtøj, bøger, sengeklæder og gangtøj. Betydningfuldt nok registreredes ingen bøger. Af møblement fandtes bl.a. 1 egetræskiste, 1 fyrretræskiste, 6 læderstole og 2 sengesteder med omhæng. Endelig noteredes en besætning bestående af 1 gl. vognhest, 1 gl. hoppe, 1 sort plovbæst, 1 sort hoppe, 1 føl, 1 plag, 3 køer, 8 svin og 4 grise. I udhuset stod 2 vogne med beslagne hjul, en lille vogn med træhjul og hertil 2 sæt seletøj samt enkelte landbrugsredskaber. Da udgifterne udgjorde 85 sdl. 2 mk., blev der således 274 sdl. 1 mk. 6skl. til deling imellem arvingerne, d.v.s. enken og hendes 2 børn.¹⁾

6. *Samuel Nielsen Friborg*, født 1692, søn af sognepræsten i Hunseby på Lolland Niels Frandsen. Hans sønner tog navnet Friborg efter præstegården, student fra København 1715, kaldet 1723, ved hvilken lejlighed han også søgte at blive degn i Farum. Dette blev afslået, død 5/2 - 1746 - gift her 30/9-1723 med forgængerens enke, Kirsten Rasmusdatter Worm, som efter sin mands død i 1746 flyttede til Roskilde.

Ifølge skifteregistrering og vurdering blev hans bo opgjort til 182 rdl. 2 mk. 10 skl. Der anføres ingen udgifter.¹⁾

7. *Martin Heide*, født 1715, student fra Nyborg 1736, cand. theol. Fik ved reskript af 18/2-1746 tilladelse til at blive degn, selv om han ikke havde været skoleholder. Han søgte ofte om et præsteembede, selv sognepræsten Oluf Bagge søgte at få ham som kapellan, men uden held. Begravet i kirken 20/12-1764 - gift her 15/7-1746 med Johanne Margrethe Winding, død 1779. En søn, Simon Severin Heide, blev degn i Skamstrup i Odsherred.

På grundlag af skifteregistreringens

ordlyd var degneboligen indrettet således:

En dagligstue, en storstue med bilæggerkakkellovn, et sengekammer, et kammer, et køkken, et bryggers, et loftsrum samt et udhus i gården. Indtægten af boet udgjorde 87 rdl. 2 mk. 6 skl. Størrelsen af boets eventuelle udgifter nævnes ikke. Arvingerne var foruden enken 2 sønner og 3 døtre i alderen 11 - 17 år.¹⁾

8. *Hans Peder Overgaard*, født 1716, student 1736, kaldet 1764, død 14/10-1784, gift her 19/9-1766 med Boel Andersdatter, født ca. 1737, begravet 3/9-1780, 43 år gammel.

Af skiftet fremgår, at der i ægteskabet var 3 døtre på hhv. 16, 14 og 10 år. Boets indtægt udgjorde 131 rdl. 3 mk. 7 skl., og som for de to foregående boers vedkommende nævnes udgifterne heller ikke her.¹⁾

9. *Bonde Løndahl*, født 1745, student fra Frederiksborg 1765, cand. theol., kaldet 1784, aflagde ed for biskop Balle 6/12-1784 Han var sognedegn her i 22 år, død 19/6-1806, begravet i kirken. Hans gravsten opbevares endnu i våbenhuset - gift

med Margrethe Magdalene Plambech, død i Stenløse Enkebolig 6/10-1814.

Kildehenvisninger:

Utrykte kilder:

1) Sjællands stifts provstearkiver, Smørum herreds provsti, skifteprotokol for degne 1688 - 1759, Landsarkivet for Sjælland m.m.

Trykte kilder:

2) Sjællands Stifts Landebog 1567, udg. af Udvalget for Udgivelse af kilder til Landbefolkningens Historie v. Svend Gissel, Kbhvn. 1956.

3) Dagligliv i Danmark, red. ved Axel Steensberg, bind I - VIII, Kbhvn 1981.

4) Georg Hansen, Degnen - Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie, Kbhvn. 1944.

5) Johs. Nielsen. Billeder af folkeskolens historie, I, Kbhvn. 1973.

6) Årbog for Københavns Amt, 1922.

7) H.F. Feilberg, Dansk Bondeliv, Kbhvn. 1952.

8) Anders Pedersen, Sjællands Stifts Degnehistorie, 1899.

9) S.V. Wiberg: Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, I - III, 1870.

Forkortelser:

rdl.: rigsdaler - sdl.: sletdaler - mk.: mark - skl.: skilling.

Glimt fra en barndom i Lille Værløse skole i 20'erne og 30'erne

af Jørgen Ougaard

Den 3. december 1923 kl. 9. - Fru Nielsen, sognefogedens kone, troede ikke sine egne øren, da hun hørte, at skolelærerens kone just var nedkommet med en dreng. Hun havde jo ved ottetiden set fru Ougaard hænge vasketøj op i haven, hvilket betød, at hun havde været i vaskehuset i adskillige timer forinden.

Dette er blevet mig fortalt, jeg kan af gode grunde ikke huske det, da det var mig, der kom til verden den dag, som den yngste af fem søskende. Min ældste bror, Torben, var da 5 år gammel. De næste 22 år tilbragte jeg da min barndom og første ungdom i Lille Værløse Skole.

Far var dimitteret fra Jonstrup Seminarium i 1911. Efter ansættelse i Asnæs og militærtjeneste, bl.a. under sikringsstyrken som løjtnant, blev han kaldet til embedet i Lille Værløse i 1917. Pastor Huusom, som var formand for skolekommissionen (det var sognepræsten altid dengang) fandt det upassende, at læreren var ungkarl, og da far var forlovet med Karen Elisabeth Nielsen, pressede han hårdt på for at få giftermålet i stand, og det lykkedes d. 17. nov. 1917. - Til stor fortrydelse for den familie i København, hos hvem mor var barnepige.

Frederik IV's rytterskolelavle hang ikke oven over, men til højre for vores hoveddør som tegn på, at det ikke var den oprindelige rytterskole. Men den var opført efter nøjagtigt samme princip: Lærerlejlighed i den ene ende og skolestue i den anden. I lejligheden var der

entre med dør til skolestuen, 3 stuer, køkken og spisekammer samt en lille kælder. Ovenpå var der et stort soveværelse (som vistnok var bygget i mine forældres tid), et »drengeværelse« mod syd med altan over skolegangen og 2 værelser mod nord bag rulleloftet.

Stuen mod nord kaldtes dagligstuen og blev kun brugt i julen og ved sjældne gæstebud. Den nærmest entreen hed »Fars stue« og fungerede som en slags modtageværelse, så familielivet var i hovedsagen henvist til køkkenet og spise-stuen, som havde udgang til den store have, der grænsede op til byens store vandtårn og sognefogedens gård, *Gammelgård*.

Lige nord for hovedskolen lå forskolen, den røde murstensbygning, der endnu står som det sidste levn af det gamle skolemiljø. Her residerede frk. Kristensen, altid kaldet »Frøken«, i kvistlejligheden over skolestuen.

Fra bygningerne skrånede skolegården ned mod vores urtehøve og en gul vinkelbygning, der havde sognerådskontor mod vejen og brændselsrum, vaskehus og retirader op mod skolegården. Inde i vinkelen lå *kulen* til alt slags affald fra køkkener og latriner, formildet med en del haveaffald. Vi misundte ikke den mand, der stod i lange støvler og skovlede op på en hestevogn, når kulen var blevet fuld. Den tog formentlig også mod afløb fra drengenes pissoir, som iøvrigt tillige gjorde tjeneste for sognerådets

Den samlede Ougaard-familie og pigen Alma yderst på bænken med forfatteren på skødet. Alma blev gift med gårdejer Poul Petersen på Mosegaarden i 1930.

Foto o. 1925-26 (Lokalhistorisk Arkiv).

medlemmer. Endelig var der mellem kulen og urtehaven en garage med hønschus og hønsesgård.

Skolen var 4-klasset. Man gik et år i 1. og to år i 2. klasse hos Frøken, dernæst to år i 3. klasse og to år i 4. klasse hos førstelæreren. Fagene var de dengang gængse med hovedvægt på bibelshistorie med salmevers og katekismus, læsning, skrivning og regning. Resten af den sparsomme skoletid gik til danmarkshistorie, geografi og sang, samt lidt skolestuegymnastik for drengene og håndgerning for pigerne, hvilket sidste Frøken tog sig af.

Man har hørt om lærerbørn, der led under ekstra disciplinær strenghed i skolen, fordi læreren har villet undgå enhver mistanke om at forkæle sine egne. De problemer var ukendte for os søskende, måske fordi der lå årtiers erfaring bagved: far havde selv gået i skole hos sin far, og denne igen hos sin far. Hvordan min

far var som lærer er det lidt svært for mig at bedømme. Vi 5 børn gik jo kun et år eller to hos ham, før vi kom i mellemskolen i Farum eller Birkerød. Men det er mit indtryk, at han var almindeligt afholdt, der var vist noget bedstefaderligt over ham, han var principfast uden at være principrytter. Han levede godt op til et af sine mundheld: »Der er aldrig nogen, der har tabt noget ved at være rolig.«

Det forhindrede dog ikke, at han kunne underholde, når der var behov for det, og det var der ofte: skrive sange, holde taler, læse eventyr ved juletræsfester o.s.v. Til juletræet i afholdsforeningen fik vi lov at komme med, derimod ikke til propforeningens. Kroen var ikke et sted for os børn. Vi var også godt tilfredse, når far kom hjem med »lønnen« i form af fem godteposer.

Myten om skolelærerens korte arbejdstid er ikke svær at stikke hul på. Jeg er sikker på, at min fars arbejdsdag

sjældent var under 10 - 12 timer. To eftermiddage om ugen sad han på sygekassens kontor hos kassereren, maler Petersen, mange gange langt over lukketid, og jeg tror aldrig han har gravet i haven eller sovet til middag, uden at vi har måttet kalde ham til »telefon fra sygekassen«. Om det så var nytårsdagen, så ringede doktoren fra Farum for at høre, hvor mange sygekassepatienter, der ville søge ham det nye år!

Sangforeningen startede han og dirigerede koret i mange år. Gymnastikforeningen var han formand for i en årrække, og i begge foreninger instruerede han dilettant-komedier. Hver sommer kom Pastor Huusom fra København med sit sogns KFUK-kor. Så måtte far øve med dem i skolen og senere dirigere på Hareskovhvil, når der var basar. Jeg kunne fortsætte med diverse gøremål, men vil nøjes med at nævne organist-tjenesten i Kirke Værløse, som jo beslaglagde samtlige søn- og helligdage plus begravelser og vielser om hverdagen. Det karakteristiske ved alt arbejdet uden for skoletiden var, at det lå spredt på alle mere eller

mindre bekvemme tider. Der var således sjældent mulighed for sammenhængende tid til havearbejde, som jo var en nødvendighed for den ofte trængte husholdning. Kakkkelovne i skolen og hjemmet skulle også passes.

Derimod var det en arbejdsmand i nabolaget, som stod i ugevis og savede og flækkede den stabel af deputat-brænde, som hvert forår blev læsset af i skolegården. Om deputat-brænde var en del af lønnen ved jeg ikke. Jeg ved bare, at der altid skulle spares på både brænde og koks.

Førstelærers løn var dengang 2700 kr. om året, udbetalt månedligt fra kommunen og kvartalsvis fra staten (eller var det amtet?). Suppleret med organistlønningen var der altså i de »store« måneder mulighed for afdrag på gælden hos bageren og købmanden og Mosegård. Mine forældre var »født« sparsommelige, mor var fra en mindre gård med 9 søskende og far fra et lærerhjem med 13. Alligevel havde far et afslappet forhold til penge. Når vi sad i familien og græmmede os over den dystre stigning i købmands-

Lille Værløse gamle skole og førstelærers bolig. Til venstre et hjørne af »Frøenskolens«, som indtil videre har overlevet byudviklingen. Ældre foto. (Lokalhistorisk Arkiv).

gælden, sagde far beroligende: »Det er de sikreste penge han har ude« (nemlig hos en tjenestemand). Når alt kommer til alt skylder vi børn de tre nævnte kreditors langmodighed, at vi kunne bo så længe hjemme i studietiden.

Far gjorde, hvad han kunne for at skaffe lidt ekstra indtægter, men det var ikke på de mest lukrative områder. Han havde en del violinelever, gav også lidt privatundervisning i engelsk og matematik, og så havde han minsandten også anskaffet sig en rugemaskine, som kunne udruge 100 kyllinger, som formentlig blev solgt til gårdene. Nogen guldgrube kan det umuligt have været, æggene skulle jo købes, vi havde kun høns til egen husholdning.

Da vi var små kunne bilerne i byen tælles på en hånd. At en af dem var i den ikke just velhavende skolelærers besiddelse skyldes, at han havde fået den af godsejer Grut-Hansen på Kollekolle, for hvem han i nogle år havde ført regnskab. Det var en tre-hjulet, åben *Fenomobil* årgang 1911, som gav mere anledning til munterhed end misundelse endside beundring fra omgivelserne. Den havde styrestang, som drejede forhjulet og hele motoren, så man måtte dukke hovedet ved venstresving, hvis man sad på forsæde. Men den fungerede i en årrække, og mor var aldrig så glad, som når hun havde pakket alle rollingerne i bilen med dyner og fodposer. Så vidste hun, hvor hun havde os, og hun stod gerne af og skubbede bagpå, når vi skulle forcere den første bakke i skoven på vej til Ballerup. Senere købte far i fællesskab med bestyrer Gunni Rud på Bavnegård en Ford T fra 1923 af sin gamle sanglærer Steensen på Jonstrup for 600 kr. Den fungerede i 7 - 8 år. Det største problem opstod, da Rud havde købt gård på Fyn og ikke kunne overtage bilen. Far vidste ikke sine levende råd, men til alt held

havde vi en af de dage besøg af min rige farbror, som trak 300 kr. op af tegnebogen. Om det var gave eller lån ved jeg ikke, men problemet blev da løst, og vi kunne fremdeles køre til »Lageret« på Nørrebrogade og købe ind en gros. Især husker jeg lærredssækken med 100 pund sukker, som altid stod i spisekammeret. Der skulle jo noget til den daglige portion øllebrød, for ikke at tale om syltning og henkogning, som jo var mors afdeling.

Og mors afdeling var selvsagt omfattende med 5 børn, stor lejlighed o.s.v. En storvask tog som regel 2 - 3 fulde dage fra iblødsætning til rulning og stryging, alt sammen med håndkraft. Hun yndede at begynde kl. 4 om morgenen for at få nogle timer med arbejdsro. Midt på dagen var der jo ofte bud efter hende.

Udover alt dette var det en uskreven lov, at hun skulle servere eksamensmidtdag for skolekommissionen foruden et utal af kaffeborde af mere eller mindre officiel karakter. Ved skolens juleafslutning kogte hun chokolade og bagte boller til eleverne og hjalp dem med nissedragter og pynt til skolestuen. Hun var med, når der var aflusning i skolen, hun tog sig af børn, der havde slået sig eller bare trængte til almindelig trøst, kort sagt, hun var i høj grad en del af lærerembedet, så pastor Huusom vidste nok, hvad han gjorde, da han spillede »Kirsten Giftkniv«.

Da jeg forlod forskolen efter tre år, var der indrettet et nyt lokale i en del af brændehuset. Skolen var da blevet 5-klasset, og Bent Stevns var ansat som andenlærer. Det var den spæde begyndelse på en rivende udvikling, som endte med at far blev inspektør på den nye skole. Mine forældre blev dog boende en årrække i lærerboligen, og den gamle skolestue endte sine dage på værdig vis ved at give husly for Karl Nielsens første museum.

Kirke Værløse Skole

grundlagt 1856

af Stella Byrnak

Jeg startede på Kirke Værløse Skole i marts 1948. Måske skulle jeg fortælle lidt om, hvordan skolen og omgivelserne så ud. Skolen var en lang stråttækt bygning, som indeholdt skolestue og embedsbolig. Det var en kold bygning med uisolerede vægge, og gulvene lå lige på jorden - ja sommetider lå de vist på et lag mus, der kunne godt være en del lugt og piben fra dem; men en skønne dag fik vi nye gulve.

Fra gangdøren kom man ind i en lang smal gang, og der lugtede af skole, måske fordi de gamle gulve med de brede, nedslidte og derfor buede gulvbrædder, havde været bonet år ud og år ind gennem hundrede år og nok sjældent blev udsat for rigtig gulvvask. Det hjalp lidt på hyggen og varmen, når man kom ind i skolestuen, for der tronedede en kæmpekakkelovn, ja der skulle nok fem børn til for at kunne spænde om den, og den gik fra gulvet og næsten til loftet. Det var en forslugen karl, som vi startede med at fyre i klokken seks om morgenen, så børnene ikke skulle fryse, når de kom klokken otte. Bagvæggen af skolestuen var besat af skabe med glaslåger. I disse skabe befandt Kirke Værløse bibliotek sig sammen med enkelte skolepræparater og nogle af Karl Nielsens sten. Skolen blev nemlig også brugt til foredrag og aftenskole. - I væggen bag katederet var der noget som jeg ikke tror, man kunne finde i andre skolestuer. Jeg havde fået lavet et hul (på ca. 10 cm. i diameter) i væggen som stødte op til mine børns legestue. Derinde spiste jeg frokost, og der var jo kun mig, så ingen kunne se

efter eleverne imens, så det var rart, at jeg kunne høre, hvor højt bølgerne gik og kigge ind gennem hullet og se, om alt var fredeligt. - Der var nu også noget hyggeligt ved det hul, for jeg havde en hus-hjælp, som ofte bagte lækre kager, og den lillige duft fra køkkenet gik så gennem hullet, så jeg måtte jævnligt hente en smagsprøve til eleverne. Jo, der var hyggeligt i den gamle skole. Legepladsen var også anderledes end skolegården nu til dags. Det var en stor grusplads omgivet af kirkemuren, min urtehøve og min græsplæne som var god til at slå kolbøtter på, hvis ikke mine gæs lige netop var lukket derud.

Jeg kom fra seminariet på Fyn og til en stor meget moderne skole i Holte kommune og derfra ud til den lille-bitte Kirke Værløse skole.

Men det var nu et dejligt sted at komme ud til, selv om der kun var første og anden klasse, og jeg var vant til at have dem helt op til realklassen. Men det var nogle søde børn, og jeg sad med fra 8 til højst 20 børn i en klasse, og et par timer om ugen havde jeg både første og anden klasse sammen, og så var der et mylder i skolen. Men det var nemme børn, og jeg tror, de betragtede skolen lidt som deres hjem, for havde de ikke lyst til at gå hjem, når skoletiden var forbi, så smed de taskerne ude på vejen og kom retur, for der var jo dejligt at lege i lærerindens have og i den lille lukkede gård, hvor der både var hunde og høns og duer, så der var altid noget at beskæftige sig med.

Der var kun mig derude, så jeg bestemte hele farten, og problemet med at

lægge skema var ikke særlig svært, for jeg kunne nok se i de officielle papirer, at så mange timer dansk skulle der være og så meget regning, og der skulle være skrivning, religion og sang og om sommeren gymnastik.

Jeg lagde også et pænt skema, men jeg fulgte det nu aldrig, for børnene fik lov til at bestemme, hvad de selv ville lave. Vi havde kun 10 min. fællesundervisning i dansk pr. dag og 10 min. fællesundervisning i regning. Så kunne man ellers beskæftige sig med, hvad man ville. Og det ville være vældigt dejligt, hvis det kunne lade sig gennemføre stadigvæk, for jeg tror, at man når meget længere ved at arbejde præcis med det, man har lyst til. Og det viste sig altid, at man fik reguleret nøjagtig, hvornår man trængte til at gå over i regnebogen, fordi nu var der altså noget der, man ikke havde fået

fået i, og hvornår man ville tilbage til danskbogen for nu var der noget spændende der. Og frikvarterer og klokkeringning blev man heller ikke generet af, for der var ingen klokke. Hvis børnene virkede uoplagte, så fik de lov at løbe ud, og var de meget oplagte til at arbejde, jamen, så blev de da bare inde.

Ja, det er jo nok en anden form end i dag, hvor en »time« simpelthen har en fast længde. Klokken ringer, og man skal skifte til en anden lærer og et andet fag, det kan ind imellem være nedbrydende for interessen og koncentrationen, så indlæringen bliver mindre. Iøvrigt nåede en del af børnene i Kirke Værløse skole tre års pensum på de to år, samtidig med at de »tungere« børn kunne få lov til at arbejde i det tempo, som passede til deres formåen, og derved slap de for at føle sig slået ud.

*Kirke Værløse gamle skole. Nu forsamlingshus.
Ældre foto. (Lokalhistorisk Arkiv).*

Også andre ting var forskellige fra de store skoler - det er nok ikke mange steder, at man i ny og næ kunne se en hest stå og vente på sin »unge herre« uden for skoledøren. Vores årlige sommerudflugt var også noget for sig selv. Vi lånte hest, vogn og kusk og drog så afsted med flag og sang gennem den lille landsby med »gigtige« ophold (i form af slik) ved forretninger og så videre til Hareskoven, hvor vi legede sporlege. Ja vi

havde mange hyggelige traditioner, som selvfølgelig bedst trives i en lille skole, men det ville være rart, om man kunne overføre lidt af den ro og hygge til de større skoleområder.

Jeg rejste fra skolen i 1959 og få år efter blev den nedlagt. Børnene gik i min tid videre i Jonstrup øvelsesskole, men i dag går Kirke Værløse børnene på Sønderskolen.

*Stig Hermansen fra Orehøjvej ankommer til skolen på ponyen »Tulle«.
Foto: Billedbladet 10. januar 1956.*

Skolebøger på Værløse museum

1. Bibelhistorie og katekismus i 1800-tallet ved Birch, Balle og Balslev

af Hanne Jespersen

Landbefolkningens børn fik i nogle århundreder kun undervisning i et eneste fag, religion, og det var kun et fåtal, der overhovedet fik mulighed for at deltage i denne undervisning. Ved kirkeordinansen af 1539 blev det henstillet, at degnen ca. en gang om ugen samlede børnene fra sognet til katekismusindlæring f.eks. i kirken efter gudstjenesten. Da der hverken var pligt til at give eller modtage undervisning, var det en meget lille del af landbobørnene, som blev undervist i katekismus. Nogle degne måtte helt afstå fra at undervise, da de hverken kunne læse eller skrive. De fleste forældre anså det for lang vigtigere, at børnene passede deres arbejde i hjemmet og på marken, end at de gik i skole.

Den undervisning, der i givet fald var tale om, bestod i, at degnen læste op af Luthers katekismus, hvorefter børnene i kor gentog det oplæste.

Først i begyndelsen af 1700-tallet blev der tale om egentlig skolegang på landet. På de kongelige ryttergodser blev der 1722-27 opført 240 skoler. I Lille Værløse kunne undervisningen begynde i 1723. Frederik 4. havde sørget for, at der blev lagt faste rammer for undervisningen i hans skoler. Børnene skulle naturligvis stadig have religion, men tillige læsning, skrivning og regning. Det drejede sig nemlig om at uddanne veloplyste

unge mennesker til rekruttering i hæren.

Egentlige lærebøger fandtes ikke, da undervisningen i rytterskolerne begyndte, kun Luthers katekismus, Det nye testamente og Bibelen. Selv om der i 1739 blev indført undervisningspligt, kom de første skolebøger ikke før i slutningen af århundredet.

En af de første var *H.J. Birchs bibelske Historie i et kort Udtog for Børn, især på Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang*, som Værløse museum har i en udgave fra 1835. Den smukt indbundne bog har på indersiden af bindet en håndskreven inskription *Ane Kirstine Olsen født i Gandløse den 16 Marts 1850*. Ane Kirstine har formodentlig brugt bogen i skolen så sent som omkring 1860.

H.J. Birch var sognepræst i Glostrup, da han udgav sin bibelhistorie i 1788. Han forlod Glostrup i 1791 for at blive præst i Middelfart, hvor han døde som 45-årig i 1795. Hans bibelhistorie blev således brugt af mange generationer efter hans død.

Forordet til 1835-udgaven er underskrevet *Mynster*, antagelig biskop over Sjællands stift J.P. Mynster. Han skriver, at bogen igennem en længere årrække har været en yndet lærebog, og at dens popularitet snarere er i tiltagende end i aftagende. Han slutter med at fastslå, at de små ændringer, der er sket i teksten

Indt. Jan. 1886

Marie Kirstiane

Olsen.

fuldt i
Lærerskole for Damer

16 Marts 1850

H. S. Birchs
Bibelske Historie

i
et kort Udtog

for Børn,

især paa Landet,

som have ringe Tøne og liden Skolegang.

Nittende Oplag,

gjennemseet og forøget

af

C. F. Kragerop,

ordineret Kateschet i Kallunnsborg.

Kjøbenhavn, 1835.

Forlagt af J. N. Soldenfeldt.

Baasø tilkjøbt i Bogladen paa Hjørnet af Fortunstrødet
og Admiralgaden, Nr. 148.

Trykt hos J. D. Dreyer.

1. udgave kom i 1788. Efter 1835 udkom den i en omarbejdet udgave, som nåede 7. opl. i 1877.

igennem årene, har gjort bogen endnu mere skikket til det gode og christelige Oiemed, i hvilket Forfatteren har udarbejdet den, og hvortil den i så lang Tid har viist sig tienlig. Det er en ganske lille bog. Den måler 9 x 14.5 cm og er på 120 sider fordelt med halvdelen til henholdsvis Det gamle og Det nye testamente. Efter hver historie følger en kort og let forståelig udlægning af teksten og til sidst et lille vers, som sikkert har skullet læres udenad. Eksempelvis efter historien: »Verdens Skabelsø: (Om Søndagen skulle vi hvile fra alt strængt Arbejde, men i dets Sted prise Gud, høre og læse Guds Ord.) Og til sidst verset: Dyr og Planter, Fugle og Fiske, Alt hvad Herren har frembragt, Vidne om hans store Godhed, vidne om hans store Magt.

Birchs bibelhistorie har formodentlig ikke givet anledning til afstraffelse af børnene i nær så høj grad som dens samtidige Lærebog i den evangelisk-christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler. Den blev til i et samarbejde mellem præsten ved Sct. Olai kirke i Helsingør Chr. Bastholm og biskop over Helsingør stift Nicolai Edinger Balle, men da Balle havde størst indflydelse på indholdet, blev bogen kendt som *Balles lærebog*. Den udkom i 1791 og skulle være indført i skolerne inden 1794. Ligesom Birchs bibelhistorie udkom den i et stort antal oplag, således er museets eksemplar fra 1840.

Baggrunden for, at udgivelsen af de 2 bøger kunne fortsættes langt op i 1800-

tallet, er de gennemgribende skolereformer, som blev resultatet af almueskoleloven af 1814 og den lov, som i 1818 fastsatte regler for læreruddannelsen.

Biskop N. E. Balle

Balle foretog i de 25 år han var biskop utallige visitationsrejser. Han besøgte hver enkelt skole på Sjælland, hvor han overværede undervisningen og selv overhørte børnene.

Balle var medlem af de to kommissioner, som forberedte disse love, og medvirkede særdeles aktivt til, at Blaagaards seminarium blev grundlagt i 1791. Da det efter at være blevet ødelagt ved englændernes bombardement af København i 1807 blev flyttet til Jonstrup, blev det overdraget Balle at holde talen ved indvielsen den 8. oktober 1809, få dage før han fyldte 65. Året før havde han taget sin afsked fra bispeembedet. I talen giver han klart udtryk for sin glæde over at have opnået den ære at medvirke ved indvielsen. Han takker Herren for, at

hans lærebog stadig anvendes i undervisningen.

Det var seminariet, der havde eneret på forhandlingen og trykningen af Balles lærebog. På titelbaldets bagside findes en redegørelse for dette privilegium: *Extract af Det Kongelige Privilegium*. Vi finder her nogle retningslinier for trykning og salg af bogen, som tåler sammenligning med vor tids lov om copyright. Bogen tilhører seminariet og trykkes for dets Regning, imod at den sælges for syv Skilling Danske. Dersom nogen anden lader bogen trykke eller forhandler den, vil straffen være mindst Eet Hundrede Rigsdaler, som skal tilfalde seminariet, samtidig med, at de trykte eksemplarer konfiskeres.

De næste to sider indeholder *Erindring til Lærerne*. De fire punkter fortæller os noget om, hvordan Balle ønskede undervisningen praktiseret.

1. Hver enkelt Begreb, som indbefattes enten i Læresætningen og de dermed forbundne Skriftens Sprog, eller i Anmærkningerne, maae først udvikles og forklares, førend Barnet lærer noget deraf udenad.

Udenadslære var altså obligatorisk!

2. De Enfoldige, som ikke have Evne eller Tiid nok tilovers, behøve ikkun at indprente sig Læresætningerne og de Sprog, som ere udtrykkelige derunder anførte.

De svagt begavede elever skulle i hvert fald lære lektien udenad direkte efter lærebogen, uanset om de forstod noget som helst af indholdet. De har så måttet bøde med de obligatoriske slag med ris og ferle, når de stammede i lektien.

3. Børnene maae anføres, til at efterslaae de Steder og Sprog i Bibelen, som blot ere angivne, men ikke udførte. Læreren lader dem skiftevis oplæse disse Sprog, og leder dem ved korte Spørgsmaale til at fatte Meeningen deraf.

Det fjerde punkt indeholder en vejledning til læreren, om hvordan han kan

forme spørgsmål til eleverne.

Til sidst en lille prøve på hvordan en sådan katekisation foregik, d.v.s. overhøring ved spørgsmål og svar direkte fra teksten. Læreren lader en elev læse op af bogens 6. kapitel, som handler om forholdet mellem forældre og børn. Han stiller nu spørgsmål i teksten ved at gå frem linie for linie, mens eleverne følger med i bogen og svarer så godt, som de nu kan.

Hvad hører til god opdragelse?

Til god Opdragelse hører også dette, at Børnene anføres til Flittighed.

Hvor anføres børnene til flittighed?

Saa vel i Skolen som hjemme.

Hvad hører mere til god opdragelse?

Til god Opdragelse hører også dette, at Børnene

anføres til Tarvelighed og Lydighed.

Hvad hører mere til god opdragelse?

Til god Opdragelse hører også dette, at Børnene anføres til at følge Sandhed uden Forstillelse.

Sådan arbejdede lærer og børn sig igennem de 120 sider.

Bogens størrelse og sidetal er nøjagtig som i Birchs bibelhistorie, men som nævnt har biskop Balles lærebog voldt både elever og lærer store kvaler. På museets eksemplar af bogen er der kun små stumper tilbage af det papir med rødt, grønt og brunt tryk, som har prydet ydersiden af bindet. På dets inderside står med håndskrift *Niels Larsen Maaløv 1847* og *Niels Larsen Maaløv 1849*. Man kan gætte på, at Niels Larsen har været elev i Jonstrup seminariums øvelsesskole, som dengang lå i Måløv. Bogen har iøvrigt et originalt smudsomslag, nemlig 4 sider af et skriveskæft, hvorpå formodentlig samme Niels Larsen som skriveøvelse har prentet smukke gotiske bogstaver. Niels Larsens øvelser i regning får vi også en prøve på, idet han på indersiden af bindet har skrevet gangetabellen fra 12 - 19.

I Jeppe Aakjærs erindringer *Fra min Bille-Tid* fortæller han i afsnittet om sin skoletid bl.a. følgende: *En urimelig tid gik der jo med at indterpe Balles frygtelige lærebog i vore hoveder. Ja, dette må betones: hovederne, thi for hjerterne var der ingen ting i denne klassiske religionsbog. Videre fortæller Aakjær om, hvordan bogen i hans barndom selv for de fremmeligste børn var et torturedskab. Senere skriver han om Birchs bibelhistorie, at den var for smørrebød at regne ved siden af Balle. Den gamle herre har øjensynlig kendt barnehjertet betydeligt bedre end den sjællandske kirkeprimas fra paryktiden.*

Birch var nok teolog som Balle, men i modsætning til denne var Birch en utrolig alsidig forfatter. Han har skrevet bøger om landbrug, topografi, historie og

Balles lærebog som blev udgivet anonymt. K.S.S. på titelbladet står for Det Kongelige Skolelærerseminarium.

meget mere. I bogen *Omkring Glostrup kirke* kan man læse en interessant beretning om Birch og om hans alsidige forfatterkab.

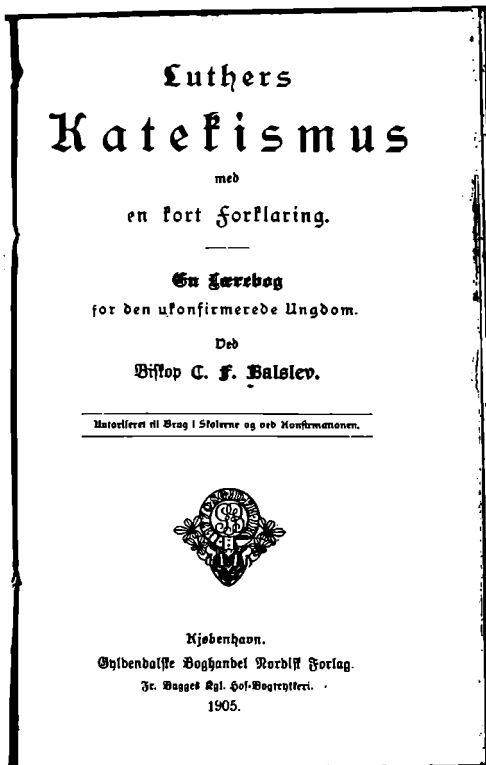
I 1849 udkom en ny lærebog i katekismus, som efterhånden fortrængte Balles

hundredes sidste halvdel skulle undervise efter Balslevs katekismus, blev der udgivet en speciel undervisningsvejledning, som findes i museets samling. Bogens forfatter, Jens Jensen, var forstander på Jonstrup seminarium 1838-1868. Året før han tog sin afsked, udgav han *Haandbog til Brug ved Underviisningen efter Balslevs »Lærebog for den ukonfirmerede Ungdom» i Forbindelse med Luthers Katekismus*. Jens Jensen gør i forordet opmærksom på, at han har 30 års erfaring i undervisning af børnene i seminariets skole i Luthers katekismus. Bogens 370 sider med et indskudt blad til notater for hvert trykt blad viser tydeligt hvor stor vægt, der blev lagt på katekismusundervisningen. Det vides ikke, hvem der i museets eksemplar med stor flid har tilføjet et betydeligt antal skriftsteder i tilknytning til bogens tekst, men det er skrevet særdeles nydeligt med gotisk håndskrift.

Foruden disse gamle klassiske religionsbøger har museet et par andre udgaver af Luthers katekismus samt Nikolaj Nielsens *Bibelhistorie for Børneskolen*, 1911 og 1932 og Chr. Bresdorffs *Bibelhistorie for Folkeskolen*, 1912. Dem er der nok også nogen, der vil nikke genkendende til.

Når det er religionsbøger af Birch, Balle og Balslev, som har dannet grundlag for denne artikel, skyldes det først og fremmest, at de omtalte bøger findes i Værløse museums skolebogssamling, men der er nok heller ingen religionsbøger, som har været brugt af så mange generationer som netop disse.

Skolebøger er ikke så kedelige endda, især ikke når de er blevet historiske. Derfor vil der i kommende årsskrifter blive lejlighed til at stifte bekendtskab med flere af museets skolebøger.

lærebog. Det var C.F. Balslevs *Luthers Katekismus med en kort Forklaring. En Lærebog for den ukonfirmerede Ungdom*. Den er blevet brugt såvel i skolerne som i konfirmandundervisningen i mere end hundrede år i stort set uændret form. Museet har den i nogle udgaver fra de første årtier af vort århundrede. Mange husker den uden tvivl fra deres skoletid og konfirmandundervisning. Balslevs katekismus var til op i 60'erne obligatorisk som lærebog i religionstimerne.

Til brug for de lærere, som i forrige år-

Kilder:

H.J. Birchs Bibelske Historie i et kort Udtog for Børn. - 19. opl., København 1835.
Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion ... af N.E. Balle (udgivet anonymt), København 1840.
Jens Jensen: Haandbog til Brug ved Underviisningen efter Balles »Lærebog ...«, København 1867.
C.F. Balslev: Luthers Katekismus med en kort Forklaring, København 1905.
Dansk biografisk leksikon. - 2. udg., København 1933 - 44.

Aksel Nellesmann: Den danske skoles historie, København 1966.
Jonstrupbogen, bd. 52, København 1977.
Mette Skougaard: Arbejds- og kildehæfte om børn i det førindustrielle bondesamfund, Amtscentralen i Næstved, 1979.
Jeppe Aakjær: Fra min Bitte-Tid. - Bo Elbrønd-Bek og Hans Vejleskov (red.): Husker du vor skoletid? København 1988 s. 62 - 74.
Ejvind Tofte og Egon Funch: Omkring Glostrup kirke, Glostrup 1989.

Det borende X og Værløse

af Poul Th. Nielsen

Artiklen omhandler en af Danmarks mest navnkundige tyveknygte Alfred Julius Thorvald Framlev. Gennem en række dristige pengeskabs-tyverier i perioden 1916-31 var han uder tilnavnet Det borende X gang på gang forsidedstof i samtlige landets aviser. I perioden omkring 1920-25 var han ejer af Ydungaard i Lille Værløse, hvor Søndersøskolen nu er beliggende. Her forsøgte han med ringe succes at drive frugtaul.

Da det legendariske borende X ved sin anholdelse natten til St. Bededag 1931 med et slag blev til den konkrete person, grønthandler Alfred Julius Thorvald Framlev, var det for mange noget af et antiklimaks. Den person, der i over 15 år havde leget kispus med politiet; ja en enkelt gang endog været så provokerende at bryde ind på et politikontor, viste sig at være alt andet end den gentlemantiv, som aviserne havde udskreget, og som i befolkningen på linie hermed var

genstand for næsten respektfuld omtale. Et mere positivt omdømme for personer i denne »branche« er næppe set hverken før eller siden. Det skulle da lige være udbryderkongen Carl August Lorentzen.

Han viste sig at være en ganske jævn mand, maskinarbejder og låsesmed af uddannelse med meget udviklet teknisk snilde og håndelag, som han vidste at udnytte særdeles effektivt, når der skulle åbnes pengeskabe uden brug af nøgle. Til gengæld var det også næsten det eneste område, hvor han havde virkelig succes. Arbejdet som almindelig maskinarbejder, som han i perioder var nødt til at ty til for at opretholde livet, interesse-rede ham ikke. Økonomi havde han ringe sans for, og de anseelige beløb, der i lange perioder passerede gennem hans hænder, forsvandt meget hurtigt.

Hans statur og fremtræden havde ikke meget tilfælles med gentlemantiven,

som han er fremstillet i romaner og på film, og det faktum, at han ved anholdelsen trak en revolver og sårede en betjent, hjalp ligeledes til at pille ved glorien.

Han blev gift som 23-årig og fik med tiden 4 børn, men ægteskabet blev ikke nogen ubetinget succes. Hans lyssky aktiviteter blev efterhånden en sådan belastning familiemæssigt, at ægteskabet måtte opløses.

Men hvem var han egentlig, denne boretyv, som holdt den udøvende magt i ånde i så lang tid? Hvad var baggrunden for disse hans særlige evner og tilbøjeligheder? Hvilke mål og drømme havde han i tilværelsen, indtil pirringen og spændingen ved hans lyssky aktiviteter blev en mani, en uafvendelig del af hans tilværelse? Havde det været i dag, ville en sådan person sikkert have været et interessant forskningsobjekt, men dengang i 1931, tænkte man ikke så meget i disse baner.

Alfred Julius Thorvald Framlev blev født 1881 i Vemmelev ved Slagelse, hvor faderen ernærede sig som smålandbruger og handelsmand. Der var seks børn i familien, hvoraf Thorvald var nummer 4. I 1888 flyttede familien til København for at prøve lykken med en mindre grønthandel. Det gik rimeligt godt, og den lille Thorvald var ganske flink til at hjælpe såvel i forretningen som med udbringning af varer.

I første omgang var det imidlertid ikke forretningslivet, hans hu stod til, og han kom som 16-årig i lære som smede- og maskinarbejder og var udlært 4-5 år senere. Efter at være vendt hjem fra et kort ophold i Hamborg, hvor han arbejdede på en maskinfabrik, fik han fast arbejde i København og kunne i 1904 gifte sig med Gerhardine Wilhelmine. Thorvalds beskedne, men stabile indtægt sikrede et lykkeligt familieliv de første år, og

Alfred Julius Thorvald Thomsen alias Det borende X.

de fik tre børn i hastig rækkefølge. Dette kunne imidlertid ikke fortsætte. Han blev efterhånden mindre stabil på sit arbejde, bl.a. som følge af, at et maveonde gav anledning til meget fravær. Han skiftede arbejde oftere og oftere, og der var længere perioder med arbejdsløshed. Det var på denne baggrund, han i det små startede sine aktiviteter som indbrudstyv.

I begyndelsen var udbyttet kun tænkt som et nødvendigt supplement til familiens underhold, men han kunne dog allerede i 1911 købe en grøntforretning, delvis for stjalne penge. Det gik imidlertid ikke. Han måtte sælge og påny prøve at ernære sig og sin familie som maskinarbejder med supplement fra mindre rapserier i ny og næ.

Hans karriere som boretyv med pengeskabe som speciale startede i 1916. Det udstyr, han havde anskaffet sig eller egenhændigt fremstillet, elektrisk bor,

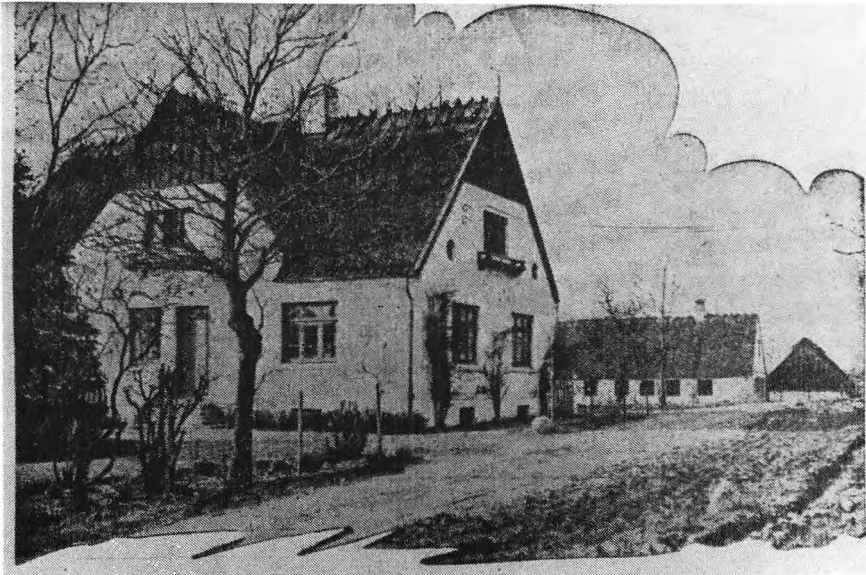
fræsere, dirke, metalkroge, nøgler med videre, viste sig at fungere perfekt, og inden året var omme, havde han sikret sig et udbytte på ca. 4.000 kr. ved en halv snes indbrud; et ganske pænt beløb sammenholdt med en maskinarbejders års-løn på ca. 1.400 kr. Denne heldige begyndelse styrkede hans selvtillid og gav ham blod på tanden. Han gik nu så vidt muligt kun efter store beløb, men stjal kun »efter behov«, hvilket medførte en vis regelmæssighed i hans aktivitet. En væsentlig del af tyverierne foregik i København, men efterhånden blev aktiviteten udvidet til hele det Sjællandske og Fynske område. Banker og offentlige kontorer i byer som Roskilde, Køge, St. Heddinge, Ringsted, Slagelse, Holbæk, Hillerød, Helsingø, Odense og Middelfart måtte holde for, og gav ham nogle af de største gevinster. Som transportmiddel brugte han DSB, sin cykel samt bil i de perioder, hvor økonomien tilod anskaffelse af et for den tid så avanceret

privat transportmiddel.

Der gik ikke så lang tid før betegnelsen *Det borende X* dukkede op i pressen. Bogstavet X skulle ikke som i matematikken betegne en ubekendt størrelse, hvor nærliggende dette i øvrigt kunne være i dette tilfælde, men skulle illustrere den figur, der aftegnede sig i et pengeskab, når han havde boret fire huller omkring låsen for at kunne komme ind til låserigler og tilholdere. På baggrund heraf kunne det hurtigt fastslås, at det drejede sig om én og samme person, men hvem? Det skulle forblive en gåde i endnu mange år.

Tiden i Ll. Værløse

Thorvald begik fortrinsvis sine tyverier for at dække familiens behov og gik oftest først i gang, når der virkelig var lavvande i kassen eller når terminen var umiddelbart forestående. De store bræk gav imid-

Den smukke Gaard i Lille Værløse, som »Det borende X« købte.

lertid herudover mulighed for at foretage investeringer. Tiden som ansat maskinarbejder var forbi. Han forsøgte sig som marskandiser, købte derpå en forretning med børnetøj og derpå en med musikinstrumenter. Det gik normalt skævt, og underskuddet måtte dækkes med udbyttet fra nye tyverier. Natten til den 5. november 1919 begik han sit største kup ved et indbrud på Holbæk toldkammer. Udbyttet blev 57.000 kr., og det gav hidtil ukendte muligheder.

Han købte Ydungaard i Ll. Værløse for den nette sum af 53.000 kr. og 25.000 kr. i udbetaling, hvilket var en alt for høj pris. Ydungaard lå, hvor Søndersøskolen nu ligger, og havde et jordtilliggende på 18 tønder land, fortrinsvis tilplantet med frugttræer, der strakte sig i en aflang parcel ned til Søndersø. De firlængede bygninger var ret forsømte, men Thorvald gik i gang med at få sat styr på det hele. Han betegnede selv de første par år i Ll. Værløse som de lykkeligste i sit liv, hvor han forsøgte at realisere de drømme om et liv i hæderlighed med en lykkelig familie, han altid havde haft. Han gik på jagt ved Søndersø og dyrkede sine nye hobbies, udstopning af fugle og indsamling af sommerfugle. Frugtavl havde han imidlertid ingen forstand på, og på trods af at han ansatte folk med kendskab til behandling af frugttræer, blev det vanskeligere og vanskeligere at klare terminerne. Pengene smuldrede mellem fingrene på ham, og han begyndte at overveje nye aktioner.

Efterhånden blev hans dobbelttilværelse en større og større belastning for det ægteskab, som aldrig havde fungeret perfekt. Hos Gerhardine gav hans naturlige udflugter i begyndelsen anledning til mistanke om, at der var fremmede damer inde i billedet; indbrudstyveri faldt hende ikke ind. Thorvald kom med bortforklaringer og smækkede med dø-

ren, men sagde iøvrigt intet. Efter det store tyveri i Holbæk blev der i pressen givet en beskrivelse af en mand, der var set kørende på cykel på vej mod Sorø Signalementet passede på Thorvald. Tingenes rette sammenhæng gik endelig op for Gerhardine, og det medførte et større opgør. For børnenes skyld ville hun ikke gå til politiet, men Thorvald måtte love, at det var det sidste, og hun flyttede uden begejstring til Ll. Værløse.

I 1921 var kassen ved at være tom, men et indbrud på amtsstuen i Roskilde med et udbytte på knap 5.000 kr. holdt foreløbig kreditorerne væk. Han havde brudt sit løfte til Gerhardine. Allerede året efter var den gal igen. 13. december tog han sin lastbil, som han brugte til at køre på grønttorvet i, kørte mod Hillerød og røvede på helt traditionel vis ca. 23.000 kr. fra amtsstuens kontorer. Dette gav igen luft, men på gården gik det ikke godt, hverken erhvervsmæssigt eller ægteskabeligt. I 1925 havde Gerhardine fået nok. Hun flyttede ind i en lejlighed i København med børnene, og nogen tid efter blev ægteskabet opløst. Thorvald kunne ikke klare den alene. Den nu efterhånden stærkt forfaldne plantage blev solgt for en slik, og han flyttede på værelse i København.

Der findes næppe nøjere beskrivelser eller øjenvidneskildringer af familiens færden herude. Da Thorvald endelig blev afsløret, var tiden i Ll. Værløse passende på afstand, men der har sikkert været nogen som i bagklogskab har ment, at der nu også var noget fordægtigt over ham. Der har næppe været megen omgang med naboer og genboer eller deltagelse i det offentlige liv. Der står fortsat en del frugttræer omkring Søndersøskolen, men mon de er gamle nok til at Thorvald kan have rystet æbler af dem.

Da man i midten af 60'erne nedrev gården for at give plads for skolebygge-

riet, fandt man under trappen til stuehuset en mindre skat af guld- og sølvmonter fra 20'erne. Dette er sikkert den sidste erindring om Det borende X og hans tilknytning til denne egn.

De senere år af hans liv

I København genoptog Thorvald sit gamle erhverv som forretningsindehaver. Han havde bl.a. en musikforretning og senere en grøntforretning, men de måtte afhændes, selv om indtægterne suppleredes med udbyttet fra tyverierne. Han gik fortsat efter de store beløb, og flere gange var der gevinster i 15-20.000 kr.'s klassen.

Det gik fortsat ud over store offentlige kontorer over hele Sjælland som postkontorer, toldkontorer og amtsstuer. Af private virksomheder, der modtog hans natlige besøg, kan nævnes: banker, lånekontorer, bogforlag, speditjonskontorer, rederier, forsikringselskaber og især mange sagførerkontorer. Sympatien for ham var stor. Han stjal jo ikke fra den jævne mand, men kun fra de store, som jo ikke rigtigt kunne mærke det. Ironisering og latterliggørelse af politiet og dets magtesløshed tog til både i pressen og på revysscenen. 19. januar 1930 brød han i provokerende overmod ind på politiet i Helsingør. Kassen var tom. Indholdet var kort forinden indsat i den nærliggende sparekasse, og da han samme nat tømte pengeskabet her, kunne han ikke vide, at udbyttet på 19.000 kr. også omfattede politiets kasse. Dette blev hans sidste triumf. Nemesis ventede om hjørnet.

Politiet lå imidlertid heller ikke på den lade side. Thorvald havde fundet ud af, at pengeskabenes indhold normalt var størst før en helligdag, fordi man ofte ikke havde nået at sætte pengene i banken. Derfor var det det rette tidspunkt at slå til på. Dette kombineret med, at han kun begik sine indbrud, når udbyttet af det foregående var opbrugt, var også, hvad der tilsidst afslørede ham.

Efter et mislykket forsøg på et åbne et pengeskab i St. Heddinge Bank var det klart for politiet, at han snart ville slå til igen, og alt disponibelt mandskab blev mobiliseret. Natten til St. Bededag 1931 gik han i fælden, da han var ved at bryde ind i postkontoret på Rahbecks Allé på Frederiksberg.

Ved anholdelsen var han indehaver af en frugt- og grøntforretning på Gl. Kongevej 90, men i øvrigt ejede han intet. Samme forretning blev i dagene umiddelbart efter det store tilløbsstykke for Københavnerne.

I retten tilstod Thorvald alt. En af gode grunde usikker opgørelse viste et samlet udbytte på næsten 170.000 kr. fordelt på mere end 50 indbrud. En pristalsregulering vil sandsynligvis give et beløb på 16-17 mill. kroner idag.

Han blev idømt 8 års tugthus og skulle betale størstedelen af pengene tilbage. Det nåede han aldrig. 1. april 1933 indhentede døden ham i Horsens Tugthus's sygeafdeling.

Kilder:

Mit liv som Det borende X. 1931.
Det borende X, af en, der kendte ham privat. 1931.
Lars Herluf Jensen: Det borende X. 1984.

Lille Værløse

1775 - 1957 -1987

af Ernst Johansen

Mange borgere i Værløse kan endnu huske det gamle Lille Værløse, men i dag er der så få bygninger og så korte vejstrækninger fra den gamle tid tilbage, at man kun ved hjælp af gamle kort kan få et indtryk af den oprindelige landsbys beliggenhed.

Det ældste eksisterende kort over Lille Værløse findes på udskiftningskortet fra 1775. Dette kort er udarbejdet med imponerende akkuratess af O. Fensmark. Det viser meget detaljeret de enkelte gårde med tilhørende bytoft, rytterskolen midt i byen og byens to gadekær.

Uheldigvis blev der ikke anvendt samme omhu og akkuratess ved de tilføjelser, som senere blev påført kortet, og gårdenes nye numre blev skrevet med så kraftige tal, at nogle af de oprindelige gårdnumre ikke kan læses på kopier af originalkortet.

Ved et nøjere studium gennem en kraftig lup af det originalkort, som opbevares i matrikeldirektoratet, er det lykkedes at aflæse samtlige oprindelige numre ved byens 14 gårde, og derigennem fastslå deres beliggenhed i 1775.

Byjorden mellem gårdene var opdelt i mange små parceller, tæt bebygget med huse for husmænd, indsiddere og håndværkere. Den tætte placering af de strå-tækkede gårde og huse bevirkede, at to brande fik katastrofale følger.

Ved en brand i 1786 nedbrændte 4 gårde og 4 huse, og ved en endnu større brand i 1794 nedbrændte 6 gårde og over 30 huse, hvorved omkring 200 menne-

sker stod uden tag over hovedet.

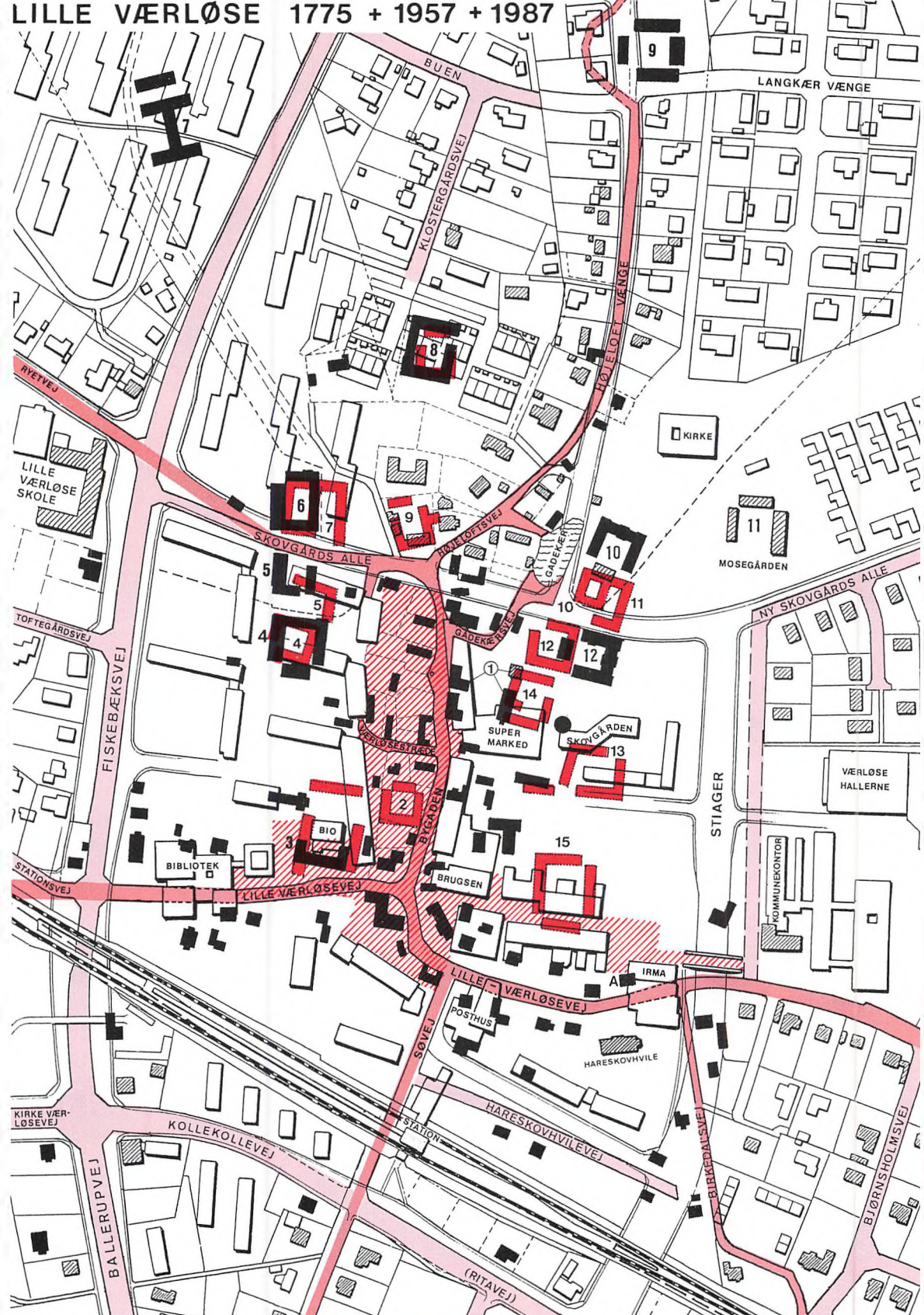
Efter branden i 1786 blev nr. 2 Søndergård og nr. 14 Hareskovgård flyttet ud på deres marker syd for byen, og efter branden i 1794 blev nr. 7 Bavnegård, nr. 9 Højeloftgård, nr. 11 Mosegård og nr. 13 Værløsegård flyttet ud fra byen. Muligvis blev også nogle mindre huse genopført uden for byen efter den store brand, bl.a. tyder meget på, at de tre gamle huse ved Birkedalsvej og det nu nedrevne hus Højbo blev opført før 1800.

Efter genopbygningen i 1794 havde byen fået den udformning, som blev bevaret de følgende 165 år. Selv anlæggelsen af Slangerupbanen i 1904 og Balle-rupvej - Fiskebækvej i 1932 medførte ikke ændringer i selve byen, hvor den gamle landsystemmning endnu kunne opleves i 1950'erne. Mange af byens huse var 100-150 år gamle, og på en sommerdag var byen hyggelig og rar, men de primitive kolde huse var næppe helt så hyggelige i en regntung efterårstid og på kolde vinterdage.

Vedstående kort er tegnet på grundlag af udskiftningskortet fra 1775, et matrikelkort fra 1957 og kort fra 1981 suppleret med bygninger opført frem til 1987.

Matrikelkortet fra 1957 viser den bugtede Lille Værløsevej, Bygaden med Værløsestrædet og Gadekærvej, Skovgårds alle og Højeloftsvej som førte til Fiskebæk. Disse veje samt Søvej og Birkedalsvej kan genfindes med omtrent samme linieføring på udskiftningskortet. De med sort viste gårde er indtegnet på

LILLE VÆRLØSE 1775 + 1957 + 1987

GÅRDE I 1775

4 gårde nedbrændte i 1786 og 6 i 1794

BYGNINGER I 1957

NEDRETVET FØR 1987

OPFØRT EFTER 1957

BYGNINGER I 1987

ÆLDSTE VEJE

ØVRIGE VEJE I 1957

NYESTE VEJE

BYMIDTEN

kortet fra 1956, men nr. 5 Skovgården var dog nedbrændt allerede i 1954.

Landsbyen forsvinder

På grundlag af en byplan, som blev godkendt i 1959, forsvandt den gamle landsby totalt de følgende år. *Den røde plads* blev anlagt, Skovgårds alle ført igennem fra Fiskebækvej til Skovlinien og Stigager gravet ned under den hævdede jernbane.

I firkanten: Fiskebækvej, Skovgårds alle, Stiager, jernbanen, blev 81 gårde og huse revet ned for at give plads til Bymidten og vej- og baneudvidelser. I dag er kun 2 huse fra før 1957 tilbage, og efter planerne skal kun Hareskovhvile bevares.

Også udenfor firkanten har bl.a. byg-

ning af nye huse og udvidelse af Balle-rup vej og Kollekolle medført nedrivninger, så ialt er over 100 af Lille Værløses huse opført på udviklingens alter.

Den gamle landsby Lille Værløse er således næsten helt forsvundet. Lille Værløsevej gemmer sig nu under Irma, posthuset, Bymidstens festplads og biblioteket. Bygaden kan man følge ved at gå på det østlige fortov fra Brugsen til Skovgårds alle. Nord for Skovgårds alle er dog bevaret et mindre antal huse langs den gamle Højeloftsvej bl.a. Ellens Lyst, og hovedbygningerne til Langkærgård og Mosegården er bevaret og danner nu rammerne om henholdsvis en børnehave og Værløse museum. Endeligt kan nævnes, at Gadekærshuset er bevaret, men flyttet fra Gadekærvej til den nuværende plads ved Mosegården.

1. DE GAMLE SKOLER
2. SØNDERGÅRD
3. ANNEXGÅRD (VESTERGÅRD)
4. TOFTEGÅRD
5. SKOVGÅRD
6. FREDHOLMGÅRD
7. BAVNEGÅRD
8. KLOSTERGÅRD
9. HØJELOFTSGÅRD
10. LANGKÆRGÅRD
11. MOSEGÅRD
12. GAMMELGÅRD
13. VÆRLØSEGÅRD
14. HARESKOVGÅRD
15. GÅRD NEDLAGT 1781

Gårdene 2, 3, 4, 13 og 14 lå i 1957 uden for byen.

Harreskovvejen

af E. Laumann Jørgensen

I bogen *Oldtidsvejene i Nordsjælland*, der udkom i 1984, er overfaktor B.J. Steiners opmålte hulvejssystemer indlagt på kort over en betydelig del af statsskovene i Nordsjælland.

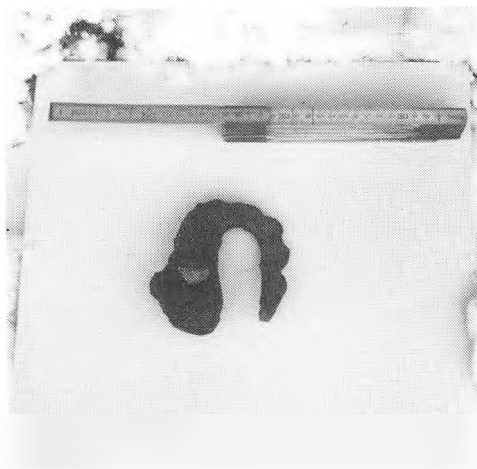
I Store og Lille Harreskov, henholdsvis øst og vest for Lille Værløse Fægyde, findes der også et omfattende net af hulveje. I 1984 formidlede skolekonsulent Hans Jørgen Hansen, at skoleelever fra Værløse Skole afdækkede dele af den hulvej, der forløber fra Borgmosevej i Store Harreskov og til Hørgen ved Fægyden, idet denne vej går tæt forbi en del af de sten anlæg, vi har gjort opmærksom på gennem snart mange år.

Under Værløse Skoles emnedage om Værløse afmuldede og frilagde et antal skoleelever så vejen en 4 - 5 steder, og til alles forundring viste det sig, at vejen var stenlagt, hvilket ikke tidligere var set ved undersøgelser af hulveje.

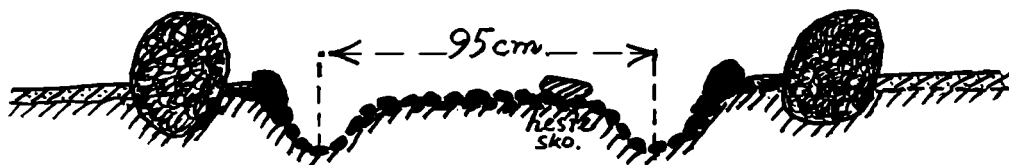
En datering af de gamle veje er erfaringsmæssigt vanskelig, idet man sjældent

finder tabte eller afbrækkede ting, der klart kan fastlægge alderen.

Den stenlagte vej har de senere år ikke været genstand for supplerende undersøgelser, men i 1989 er så mange forhold omkring Harreskovmaterialet blevet afklaret, at det har været naturligt igen at se på Harreskovvejen. Og på det klart strukturerede stykke lige syd for vejens skæring af Fægyden var heldet med os. I den nordlige side af selve vejbanen og oven på kartoffelstore sten, der udgør belægningen, lå der en stærkt rustnet hestesko af jern og af størrelse, der kunne passe til en hest af islændertypen. En fjernelse af porøs rust i skoens ene halvdel gav til resultat, at hesteskoen er af den såkaldte *ældste type* med store, ovale sømhuller, som hver for sig får skoens rand til at bugne udad, således at denne rand får et bølgeformet forløb. Der har været nogen diskussion om, hvornår *ældste type* kom i anvendelse herhjemme, men man er nu nogenlunde enige om, at det sker lidt ind

HARRESKOVVEJEN

i jernalderen.

Fundet af skoen oven på vejen siger i hvert fald, at Harreskovvejen er ældre end skoen. Vejen falder hermed ind under begrebet stenlagte oldtidsveje, og dem er der ikke ret mange af herhjemme. Nævnes kan en stenlagt vej ved Krogsbølle på Fyn, ved Tibirke I Nordsjælland samt vejen ud til Borremose-landsbyen i Himmerland. De er alle 3 fra keltisk jernalder. Fra romersk jernalder og frem til og med Vikingetid bliver de omhyggeligt stenlagte veje noget mere almindelige, og Broskovvejen i Sydsjælland er et kendt eksempel. Alle foran- nævnte veje er alle ganske korte og alle under 100 meter i længde.

Vor oldtidsvej (se kortet) er gennem 12 frigravninger identificeret over en strækning på hele 1800 meter. Den begynder ved Harrevad, følger Trehjortestien frem til Ballerupvej, som den skærer. Øst for denne vej fortsætter Harreskovvejen frem til Fægyden, skærer den og går lige syd om Hørgen frem til jernbanen. Og øst for banen når vejen gennem en slyngning frem til Borgmosevejen.

Vejens opbygning fremgår af den afbillede figur. Selve vejbanen er ca 70 cm. bred, oprundet og sat af indtil kartoffel-

store sten. I hver side er der anlagt et tydeligt forsænket hjulspor, henved 15 cm. dybt og bredt, hvorved hjulafstanden bliver på knap 95 cm.

I ydersiden af hvert hjulspor afsluttes vejen med en stenrække af godt nævestore sten, og kort uden for selve vejen er forløbet, i hver side, tydeliggjort gennem store markørsten, der er 30 - 40 cm. store og som ligger med 4 - 5 meters mellemrum.

I vurderingen af, hvorfor netop denne vej er stenlagt, er det tydeligt, at den danner en vigtig akse for de markanteste sten anlæg, der findes i Store og Lille Harreskov.

Starter man ved Harrevad (1), så har dette vadested en helt speciel struktur med en 3 - 4 overgange, der spænder over flere tusinde år.

På sin vej østover indtil Ballerupvej ligger Harreskovvejen i Trehjortestien (2), hvilket fremgår af, at de store markørsten i hver side af oldtidsvejen, den dag i dag rager op over stiens grusbelægning og flere steder ligger med godt 4 meters mellemrum.

Lige inden Ballerupvej går vejen forbi en rillesten lige syd for vejen (3). Rillestenen er tilrettet mod ret syd.

nord for Randers - Grenå-vejen i Tårup skov under Løvenholm skovdistrikt. Der foreligger hermed 2 identiske og førkristne helligdomme, hvis strukturer kan sammenlignes, så man kan få vished omkring denne nordiske form for templers enkelte elementer. Hørg er detaljeret omtalt i Rigsantikvar Olaf Olsens doktordisputats fra 1965 *Hørg, hov og kirke*.

På hver side af Harreskovbanen passerer Harreskovvejen 2 store runde, tragtformede gruber (8), se årsskrift 1983 side 14, samt et markant rillestensanlæg vest for Borgmose (9), for så at ende i det såkaldte *Hus 8* tæt op ad Borgmosevejen. (10)

Til begge sider øst for Borgmosevejen ligger der et stort antal firkantede og nedsænkede hytter eller grubehuse, der har tydelig bygningskarakter. (11)

Denne form for bygværker på ca. 4½ x 4½ meter ligger ejendommeligt nok også placeret langs begge sider af Harreskovvejens forløb med henved et par hundrede meters mellemrum.

Efter at undersøgelser m.m. af hele Harreskovmaterialet fra 1988/89 er overgået til Skov- og Naturstyrelsens 10. kontor, Kulturhistorisk kontor, går vi nu i gang med at indsende regulære fundanmeldelser af de enkelte anlægstyper i Harreskovene, idet de er hidtil uregistrerede fortidsminder. Og med baggrund i Harreskovvejens forløb, struktur og tilgrænsende anlæg har det været naturligt at starte 10. kontors registreringer i Harreskovene med noget så sjældent og interessant som den 1800 meter lange, stenlagte oldtidsvej.

Knardrupriddere i strid i svunden tid

af B. Andersen

Kommer man som dansk turist til Kungslena Kyrka (mellem Väneren og Vättern) vil man kunne læse i en brochure om kirkens historie, at danskerne brændte den ned i slaget ved Lena, som er lokalitetens oprindelige navn.

Dette slag har Vestergötlands Formindeforening og egnens befolkning villet

Obelisk ved Kungslena Kyrka. Foto: Don Johansen.

mindes ved i kirkens umiddelbare nærhed at rejse en ca. 5 m høj obelisk, der i sine storladne omgivelser efter sin hensigt maner til eftertanke.

Slaget ved Lena i 1208 er sikkert for mange danske turister et i historisk henseende lukket land, men da baggrunden for denne begivenhed har sit arnested i vort lokalområde med opland syd og nord for Mølleåen, skal der her i det følgende fortælles om, hvad baggrunden var for de personer, der forsøgte at løse familiemæssige besidderinteresser ved at tage sagen i egen hånd, samt hvem personkredsen bestod af.

Ebbe Sunesen til Knardrup's unge datter Benedicte stod som dronning ved kong Sverker af Sveriges side i 1205, da hans modstander Erik Knutsson fordrev ham fra tronen, og i denne situation søger han hjælp og beskyttelse hos sin svigerfaders slægt på Sjælland.

Ebbe Sunesen, en af de navnkundige Sunesønner, som de kaldes efter deres fader Sune Ebbesen til Knardrup, ser sine såvel som sin datters og svigersøns personlige godsbesiddelser truet i så høj grad, at han i 1208 sammen med sine brødre Lars og Jakob af Møn samt Roskildebispens Peder sætter sig i spidsen for en hær for at gøre op med Erik Knutsson.

At Ebbe således tager sagen i sin egen hånd uden kong Valdemar 2. Sejrs medvirken forudsætter magt, position og ressourcer, og i så henseende lå Ebbe Sunesen ikke på den lade side.

Slaget stod den 31. januar 1208 ved

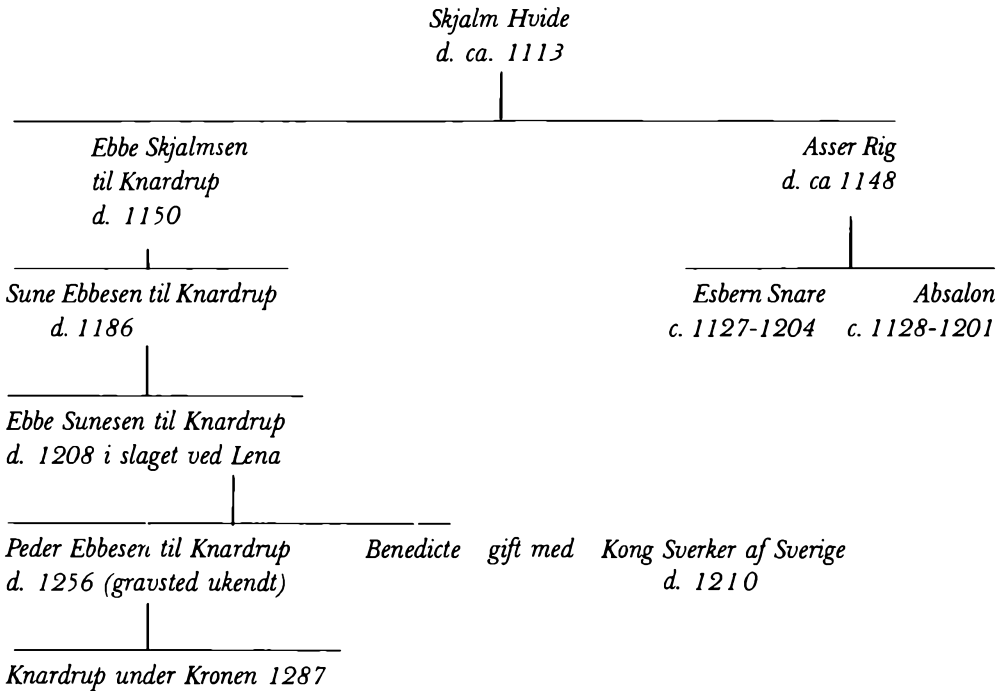
Lena, og »ekspeditionskorpsset« led et så afgørende nederlag, at Hvideslægten varigt havde fået sit knæk. De sørgelige rester af hæren, der kom tilbage til Danmark havde både Ebbe og Lars på tablisten, og begge blev begravet i Sorø.

Man aner her begyndelsen til Knardrupgårds videre skæbne..... Valdemar d. 1.'s datter gifter sig kort efter med sejerherren Erik Knutsson, der beholder kongemagten i Sverige.

Ebbe Sunesen efterfølges af sønnen Peder Ebbesen til Knardrup, der dør

1256, og i 1287 er Knardrupgård som følge af Nyborgdommen frataget Hvideslægten som forbrudt gods for at overgå til kongemagten, og hermed er tæppet for slægtens Knardruplinie gået for sidste akt.

Om denne slægt før sin fratagelse af Knardrupgård har sat sig personlige spor her på egnen kan diskuteres, men spørgsmålet er behandlet i foreningens årsskrift for 1986 - men det er en helt anden historie.

I året 1989 har foreningen haft følgende tilgang af nye medlemmer:

Albjerg, Agnete, Grundvej 1, Havnsø Strand, 4591 Føllenslev.
Andersen, Børge, Højlundshusene 11, 3500 Værløse.
Bonfils, Jean, Værebrovej 10, 4-2, 2880 Bagsværd.
Brahtz, Erik, Højlundshusene 71, 3500 Værløse
Carlsen, Mary, Irisvej 9, 3500 Værløse.
Christensen, Poul, Præstevænget 10 B, 3500 Værløse.
Danielsen, Ernst, Nyvangen 16 A, 2750 Ballerup.
Dorph-Petersen, Søren, Jonstrupvangvej 88, 3500 Værløse.
Gammeltoft, Henrik, Syvstjernen, Fægdyden 1, 3500 Værløse.
Gjøl, Aase, Bringehusene 25, 3500 Værløse.
Gram, Gerda, Ryetvej 81, 1. tv., 3500 Værløse.
Hansen, Lindis og Finn, Åkandevej 25, 3500 Værløse.
Jacobsen, Gerda, Tingmosen 10, 3500 Værløse.
Karner, Fritz, Grantoftevej 7 A, 3500 Værløse.
Klingenberg, Gytte og Arne, Bostedet 16, 3500 Værløse.
Larsen, Kjeld, Ganløseparken 33, Ganløse, 3660 Stenløse.
Lund, Bitten, Ll. Værløsevej 36 D, 3500 Værløse.
Lund, Knud, Ll. Værløsevej 36 D, 3500 Værløse.
Mogensen, Holger, Fuglsig, Bymidten 56, 2.Q, 3500 Værløse.
Molen, Karen, Rønnebærparken 50.1, 4000 Roskilde.
Mosegaard, Kirsten, Bagsværd Hovedgade 194, 2. th., 2880 Bagsværd.
Nielsen, Minna Højland, Syvstjernehusene 30, 3500 Værløse.
Nielsen, Vibeke, Kroparken 23, 3500 Værløse.
Rasmussen, Lis Nørby, Ryetvej 37, st. mf., 3500 Værløse.
Rybner, Jørgen og Kirsten Fuursted, Ryethøjvej 5, 3500 Værløse.
Sønnichsen, Søren Peter, Kroparken 14, 3500 Værløse.
Toft, Søren, Enebærvej 10, 3500 Værløse.
Willigenburg, Tove, Fodresgaardsvej 1, 2400 København NV.